

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**Εικόνες και εννοιοδοτήσεις του φύλου στα Λαϊκά Θεσσαλικά παραμύθια: μία
μεταδομιστική προσέγγιση**

Φοιτήτρια: Τσιάμη Ζωή

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Σηφάκη Ευγενία

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Πεχτελίδης Γιάννης

ΒΟΛΟΣ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2015-2016

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες	3
Περίληψη Εργασίας	4
Εισαγωγή εργασίας	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ: ΤΑ ΛΑΪΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ.....	9
Λόγος και σχέσεις εξουσίας	11
Η χρήση του λόγου στην κατασκευή του έμφυλου σώματος: Η φυσικοποίηση του φύλου....	13
Εφαρμογή της θεωρίας του λόγου στην παιδική ηλικία: Μεταδομισμός και Νέα κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας.....	15
Λόγος και Ιδεολογία.....	16
Ο Λόγος και η ιδεολογία στη λογοτεχνία: αποδόμηση των κειμένων.....	18
Κατασκευάζοντας το παιδί στη λογοτεχνία: μία φουκωική προσέγγιση της παιδικής σεξουαλικότητας στα λογοτεχνικά κείμενα.	20
Αναδρομή στα Ελληνικά Λαϊκά Παραμύθια: Η ιστορική προέλευση των έμφυλων στερεοτύπων.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΑΦΗΓΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ.....	23
Παρουσίαση ανάλυσης.....	23
Ανάλυση των λαϊκών παραμυθιών της Θεσσαλίας.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	35
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	38

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω από τους Διδάσκοντες του τμήματος προσχολικής εκπαίδευσης του πανεπιστήμιου Θεσσαλίας, την Ευγενία Σηφάκη και τον Γιάννη Πεχτελίδη για την παροχή πληροφοριών και στήριξης κατά τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας μου. Ευχαριστώ επίσης τους Γιώργο Κούζα και Εμμανουέλα Κατρινάκη για την παροχή βιβλιογραφικού υλικού και τον Κώστα Κυριάκη για τα πολύτιμα σχόλια του στο κείμενο.

Περίληψη Εργασίας

Η παρούσα εργασία επιχειρεί την εξέταση και την ανάλυση των Λαϊκών Θεσσαλικών παραμυθιών (τα παραμύθια που θα αναλυθούν επιλέχθηκαν από τον πρώτο τόμο «Λαϊκά Παραμύθια της Θεσσαλίας» του Β. Αναγνωστόπουλου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2014) με βάση τη θεωρία του λόγου του Michel Foucault. Πραγματοποιείται όμως και μία αποδόμηση των κειμένων ως προς το έμφυλο στοιχείο που αυτά αναπαράγουν, κυρίως από μια μεταδομιστική και αποδομιστική φεμινιστική οπτική. Εισάγει τα βασικά θεματικά στοιχεία που θα τεθούν προς εξέταση (τι είναι λόγος και οι σχέσεις εξουσίας που αναπαράγει, οι έμφυλοι κοινωνικοί ρόλοι, ο μεταδομισμός και η ιδεολογία στη λογοτεχνία, η σχέση της λογοτεχνίας με την παιδική σεξουαλικότητα) και, κατόπιν, αναλύει τα παραμύθια σε συνάρτηση με την ιδεολογία και τους κυρίαρχους λόγους της εποχής (19ος και αρχές 20ου αιώνα), τους κοινωνικούς και τους έμφυλους ρόλους όπως τους βλέπουμε να ενυπάρχουν στις τοπικές θεσσαλικές κοινότητες μέσα από τις αφηγήσεις. Το παραπάνω εγχείρημα βασίζεται στη φουκωϊκή προσέγγιση της λογοτεχνίας, η οποία θεωρεί ότι οι λόγοι παράγονται από ενσώματα υποκείμενα και κυκλοφορούν εξίσου μέσα και έξω από την λογοτεχνία. Ακολουθούν, τέλος, τα συμπεράσματα τα οποία συνθέτουν μια γενική σύνοψη της εικόνας της εργασίας.

Εισαγωγή εργασίας

Επιχειρώντας να προσδιορίσουμε τον όρο παραμύθι, σίγουρα θα υιοθετούσαμε ένα λυρικό τρόπο να το θέσουμε. Το παραμύθι είναι ένας μύθος, ένα ταξίδι στη φαντασία και την πλασματικότητα του κόσμου γύρω μας. Τα πρόσωπα, ο χρόνος και ο τόπος που προσδιορίζονται σε ένα παραμύθι περιγράφονται τόσο παραστατικά που κεντρίζουν το ενδιαφέρον κάθε ακροατή και κάθε αναγνώστη.

Υπό την ακριβή του έννοια, το παραμύθι είναι μία σύντομη λαϊκή διήγηση που περικλείει στοιχεία παράδοσης, ηθών και εθίμων που διέπουν την κοινωνία υπό την οποία αυτό συγκροτείται. Τα στοιχεία αυτά όμως εξωτερικεύονται τις περισσότερες φορές πέρα από τη λογική του χρόνου και επεκτείνεται χωρίς όρια στο φυσικό και κοινωνικό χώρο. Μέσα σε ένα παραμύθι μπορούν να υπάρξουν πολλές ταυτότητες, πολλές εθνικότητες, πολλές κουλτούρες που συνδυάζονται αρμονικά. Θα μπορούσαμε, ενδεχομένως, να ισχυριστούμε πως ένα παραμύθι αποτελεί μία μορφή ετεροτοπίας, ότι δηλαδή πρόκειται για μία συγκρότηση ενός πραγματικού ή φυσικού χώρου που δρα ως χώρος ετερότητας παράλληλα με έναν υπάρχον τόπο¹. Ένα παραμύθι ενδέχεται να περικλείει πολλές ταυτότητες από διαφορετικούς κοινωνικούς χώρους και χρόνους, κυμαινόμενες μεταξύ του πραγματικού και του φανταστικού κόσμου. Συντίθεται επομένως μία ολότητα μέσα στο παραμύθι που περιλαμβάνει διαφορετικά, αλλά αποτελεσματικά συνδεδεμένα μεταξύ τους, στοιχεία ως χώρους ετερότητας πλάι στον κοινωνικό χωρόχρονο όπου το παραμύθι συγκροτείται.

Όση φαντασία όμως και να εμπεριέχει ένα παραμύθι, η αφήγησή του δεν παύει να δομείται από υπάρχοντες κοινωνικούς θεσμούς, ταυτότητες και νοοτροπίες στις οποίες έχει μνηθεί ο αφηγητής –συνειδητά ή ασυνείδητα. Επομένως, μία αφήγηση μπορεί να αποτελέσει πεδίο εξερεύνησης της κοινωνικής και ατομικής ιδεολογίας του ατόμου που το δημιουργεί και -ως κάποιο βαθμό- και του ατόμου που το αναδιηγείται. Στην παρούσα εργασία θα επιχειρήσουμε να απομονώσουμε ιδεολογικά στοιχεία και κοινωνικούς μύθους που αναπαρίστανται μέσα στις λαϊκές θεσσαλικές αφηγήσεις. Πιο συγκεκριμένα, θα ασχοληθούμε με ζητήματα φύλου: θα εξετάσουμε και θα ερμηνεύσουμε το πώς

¹ Foucault M., Ομιλίες και Γραπτά 1984, Περί αλλοτινών χώρων (διάλεξη στη λέσχη αρχιτεκτονικών μελετών, 14 Μαρτίου 1967). Architecture, Mouvement, Continuité, 5^ο τεύχος, Οκτώβριος 1984, σ. 47.

παρουσιάζονται οι έμφυλες ταυτότητες, οι έννοιες «άνδρας» και «γυναίκα» σε συνάρτηση με τους κοινωνικούς ρόλους που αποδίδονται στην κάθε μια έννοια αντίστοιχα. Η ανάλυση θα γίνει μέσα από ορισμένα επιλεγμένα παραμύθια από τον πρώτο τόμο των βιβλίων ««Λαϊκά Παραμύθια της Θεσσαλίας» του Β. Αναγνωστόπουλου (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, 2014). Μέσα από τα παραμύθια που θα δούμε παρακάτω στην εργασία, θα επιχειρήσουμε τον εντοπισμό των διπόλου άνδρας-γυναίκα μέσα από διάφορες μορφές και ταυτότητες (π.χ. πατέρας, κόρη, βασιλόπουλο, πριγκίπισσα, μάνα, μάγισσα κ.λπ.) και θα προχωρήσουμε στην ερμηνεία και την αποδόμηση των εννοιών. Επίσης, θα πραγματοποιηθεί μια ανάλυση του λόγου (discourse) βασισμένη στη θεωρία του λόγου του Μ. Φουκώ, αναφορικά με την κάθε ταυτότητα και θα μελετηθεί το πώς ο λόγος οριοθετεί τις σχέσεις εξουσίας που παρουσιάζονται ανάμεσα στα δύο φύλα.

Η εργασία αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται εκτενώς το αντικείμενο της έρευνας (τα Λαϊκά παραμύθια). Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρείται μία θεωρητική προσέγγιση των εξεταζόμενων εννοιών. Πιο συγκεκριμένα θα ασχοληθούμε με το τι είναι Λόγος και οι σχέσεις εξουσίας που αναπαράγει, τη χρήση του λόγου στην κατασκευή του έμφυλου σώματος, την εφαρμογή της θεωρίας του λόγου στην παιδική ηλικία, το λόγο στη λογοτεχνία και ιδιαίτερα στην κατασκευή της παιδικής σεξουαλικότητας στην παιδική λογοτεχνία. Στο τρίτο κεφάλαιο ακολουθεί η ανάλυση των επιλεγμένων παραμυθιών βάσει της θεωρίας του δευτέρου κεφαλαίου. Τα παραμύθια που επιλέχθηκαν είναι: *Η Σταχτομάρω*, *Η ωραία κοιμωμένη*, *Ο γυάλινος πύργος*, *η δαφνοκουκουσιά*, *η Μούτα*, *ο Δεκατρός*. Στο τέταρτο, τέλος, κεφάλαιο παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της ανάλυσης που επιχειρήθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ: ΤΑ ΛΑΪΚΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ

Οι πολύπλευρες αφηγήσεις ιστοριών και παραμυθιών αποτελούν πεδία που σκιαγραφούν έντονα τη λαϊκή κουλτούρα και την ευρύτερη τέχνη που υφίσταται σε αυτήν μέσα από έναν άτεχνο -αρκετές φορές- ή έντεχνο διηγητικό λόγο. Οι δομές λόγου και περιεχομένου υπό τις οποίες συγκροτούνται οι λαϊκές αφηγήσεις για παιδιά συνδέονται άμεσα με το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο και αναπτύσσονται. Υπό αυτήν την έννοια, ένα λαϊκό παραμύθι φαίνεται να ικανοποιεί πρωτίστως τις λειτουργικές κοινωνικές σταθερές που αναπαράγει η εκάστοτε κοινότητα και έπειτα να προάγει μία αισθητική –η οποία όμως πάντα θα βρίσκεται σε σχέση αλληλεπίδρασης με τον πρώτο παράγοντα. Θα λέγαμε επομένως πως η κατασκευή και η συγκρότηση αφήγησης μίας παιδικής ιστορίας σε μία λαϊκή κοινότητα, αντλεί στοιχεία από τις παραδόσεις που ενυπάρχουν σε αυτήν, ως προέκταση της καθημερινότητας. Η παραπάνω αντίληψη, φαίνεται να αφορά κυρίως τις αγροτικές κοινότητες, όπου τα στοιχεία κουλτούρας δεν υφίστανται σε μεγάλο βαθμό και το μορφωτικό επίπεδο είναι ισοϋψές, ώστε να υπάρχει λειτουργική επικοινωνία και συμφωνία στη λαϊκή δημιουργία².

Υπό τη λαογραφική της σκοπιά, κάθε λαϊκή αφήγηση συνοδεύεται από κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα: Είναι ομαδική, εμπεριέχει έντονα το παραδοσιακό στοιχείο και προκύπτει –κατά κύριο λόγο- από ένα σύνολο αυθόρμητων αφηγήσεων³. Όσον αφορά το ομαδικό και το παραδοσιακό στοιχείο, υπάρχουν άνθρωποι που αναπαράγουν το συλλογικό στοιχείο της μνήμης που χαρακτηρίζει τις λαϊκές αφηγήσεις, χρησιμοποιώντας σχετική θεματολογία και έκφραση, αντλημένη μέσα από την ίδια την παράδοση της κοινότητας. Τα παραπάνω άτομα είναι οι λεγόμενοι *Παραμυθάδες*, οι οποίοι αποτελούν βασικό κομμάτι της διάσωσης και διάδοσης των αφηγήσεων, κάνοντάς αυτές ευέλικτες ώστε να προσαρμόζονται

² Αυδίκος Ε., Το Λαϊκό παραμύθι: Θεωρητικές προσεγγίσεις, Οδυσσέας, Αθήνα 1994, σ. 84

³ Τσιάμη Ζ., Λαϊκές παιδικές αφηγήσεις/ παραμύθια και δομές κουλτούρας: Μία σύντομη πολιτισμική προσέγγιση, Περιοδικό Fractal, <http://fractalart.gr/laiko-paramythi/>, προσπελάστηκε 14/07/2016

σε οποιεσδήποτε κοινωνικές και χρονολογικές δομές⁴. Τα κοινωνικά στερεότυπα πάντα αναπαράγονται στις παιδικές αφηγήσεις, απλώς ενδέχεται να προσαρμόζονται περισσότερο ή λιγότερο στις ιδεολογίες της εκάστοτε κοινότητας που αυτές εκφράζονται.

Γνώρισμα των παραμυθιών και των παιδικών αφηγήσεων, όπως αναφέραμε, είναι η κατασκευή τους στα δομικά πλαίσια της παράδοσης. Υιοθετούν μία ενεργητική διάθεση καθώς προσαρμόζονται ενεργά, χρονικά και πολιτισμικά στο περιβάλλον της τοπικής κοινότητας, αφομοιώνουν τον θεσμοθετημένο χαρακτήρα της και στη συνέχεια διαδίδουν ανά γενιές με έναν εκτενή τρόπο τα πολιτισμικά και παραδοσιακά στοιχεία αυτής⁵. Συνεπώς, θα χαρακτηρίζαμε γενικά την αφήγηση και το παραμύθι ως πρότυπες λαϊκές τέχνες, καθώς εμπεριέχουν όλα τα κλασικά γνωρίσματα που προσδιορίζουν αυτές⁶.

Είναι εμφανές πως στα λαϊκά παραμύθια δίνεται έμφαση στο κοινωνικό φύλο. Επομένως το φύλο σαν κοινωνικός παράγοντας, πρέπει να μελετηθεί και να αναλυθεί όχι αναφορικά προς τους βιολογικούς παράγοντες αλλά προς τις κοινωνικές επιτελέσεις των ανθρώπινων σχέσεων και συγκεκριμένα των σχέσεων που επιφέρουν έμφυλη κοινωνική ανισότητα.⁷

⁴ Λιάσου Γ., Διερευνώντας τις σταχτοπούτες του κόσμου: Φύλο και ετερότητες σε παραλλαγές ενός δημοφιλούς παραμυθιού (Διπλωματική εργασία που εκπονήθηκε για τη χορήγηση μεταπτυχιακού διπλώματος) ΑΠΘ, Ιούνιος 2015, σ. 18

⁵ Στο ίδιο, σ. 19

⁶ Στο ίδιο, σ. 19

⁷ Σκουτέρη-Διδασκάλου Ν. *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα*. Πολίτης, Αθήνα 1991, σ. 312-320

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η χρήση του λόγου, στις διάφορες εκφάνσεις του, αποτελεί πολιτισμικό πεδίο διαμόρφωσης απόψεων, αναφορών και εμπειριών. Αυτό συχνά επιδιώκεται με σκοπό την επίτευξη κοινωνικής λειτουργικότητας: Κάθε τύπος κοινωνίας παράγει ένα φάσμα συγκεκριμένων λόγων, οι οποίοι ορίζουν ένα καθεστώς αλήθειας μέσα στο οποίο κινούνται και προβάλλονται συγκεκριμένα στερεότυπα και ιδεολογίες, στοιχεία τα οποία συντελούν στην παραγωγή μίας κοινωνικής πραγματικότητας. Με άλλα λόγια, μέσω του λόγου ορίζονται και παγιώνονται ως αληθείς καταστάσεις, στερεότυπα, ταυτότητες και κάθε είδους σχέσεις σε μία κοινωνία. Η παρούσα εργασία επιχειρεί να χρησιμοποιήσει τις έννοιες του λόγου που θα αναλύσω παρακάτω, στο πλαίσιο του εντοπισμού, της ανάλυσης και ερμηνείας αυτών μέσα στα λαϊκά παραμύθια και στις εννοιολογικές έμφυλες εικόνες που αναπαράγουν

Ας εξετάσουμε το ζήτημα του λόγου πιο αναλυτικά. Καταρχάς, ας σταθούμε στην έννοια λόγος και ας προσπαθήσουμε να τον ορίσουμε γλωσσολογικά και κοινωνικά: από τη γλωσσολογική σκοπιά, ο λόγος είναι συνυφασμένος με τη γλώσσα, η οποία αποτελεί ένα κοινωνικά αποδεκτό σύστημα κωδικών και αναπαραστάσεων συγκεκριμένων εννοιών και διεκπεραιώνεται μέσα από τη χρήση συμβόλων που διέπουν το συνδυασμό των παραπάνω κωδικών. Η S. Mills αναφέρει χαρακτηριστικά –με βάση τη θεωρία του λόγου του Φουκώ– πως ένας από τους πιο παραγωγικούς τρόπους για να εξετάσουμε την έννοια του λόγου, είναι να μην τον αντιμετωπίσουμε ως ένα σύνολο συμβόλων ή ένα εύρος κειμένου, αλλά ως πρακτικές οι οποίες διαμορφώνουν συστηματικά το περιεχόμενο του αντικειμένου που αναφέρουν⁸.

Συνεπώς, ο λόγος είναι η ταξινόμηση της γλώσσας, ο συνδυασμός φράσεων και λέξεων με σκοπό την παραγωγή ενός κοινωνικά λειτουργικού νοήματος. Η θεωρία του λόγου όμως χρησιμοποιεί τον όρο «λόγος», ορίζοντάς τον ως μέσο αναπαραγωγής κοινωνικά

⁸ S. Mills, Discourse. London & New York: Routledge, 1997, σ 15

οριοθετημένων μηνυμάτων, στα πλαίσια συγκεκριμένων κοινωνικών θεσμών⁹. Πιο συγκεκριμένα, ο κάθε λόγος που αναπαράγει ένα άτομο αποτελεί ένα ήδη κατασκευασμένο σύνολο λέξεων και φράσεων, μέσα από τις οποίες νοηματοδοτούνται θεσμοθετημένες ιδέες. Ο θεσμός επομένως που αναπαράγεται μέσα από το λόγο, παρασιτεί σε αυτόν θέτοντας νόρμες που παραπέμπουν σε μία συγκεκριμένη, λειτουργική συμπεριφορά. Με αυτή την έννοια, παρέχει κανόνες, περιορισμούς και απαγορεύσεις στους τρόπους επικοινωνίας. Με βάση τις παραπάνω εφαρμογές, κατανοούμε πως η χρήση του λόγου σε μία κοινωνία συναρτάται με κάθε κοινωνική πρακτική και προσεγγίζεται ως μεθοδευμένη διαδικασία.

Αρκετοί γλωσσολόγοι, φιλόσοφοι και κοινωνικοί επιστήμονες ασχολήθηκαν με τις λειτουργικές και κοινωνικές δομές του λόγου. Αν και ο πρώτος που ασχολήθηκε με τη θεωρία του λόγου ήταν ο φιλόσοφος Φ. Νίτσε¹⁰, η συστηματική επιστημονική ενασχόληση με το θέμα καθώς και ο όρος «λόγος» (discourse) φαίνονται να εδραιώθηκαν τον 20^ο αιώνα από το Μισέλ Φουκώ, ο οποίος προσθέτοντας στις παραδοσιακές γλωσσολογικές θεωρίες περί λόγου (δηλ. ότι «λόγος» είναι η ομιλία ή η γραφή θεωρημένη από την οπτική γωνία των πεποιθήσεων, αξιών και κατηγοριών τις οποίες ενσωματώνει), υποστήριξε πως ο λόγος θεωρείται ένα εργαλείο διαχείρισης κοινωνικών και ατομικών ζητημάτων. Μέσω της αναπαραγωγής συγκεκριμένων λόγων δομούνται και οριοθετούνται καταστάσεις, οι οποίες καθιερώνουν μία συνολική αντίληψη του κόσμου, μία οργάνωση της αναπαράστασης της εμπειρίας, μία «ιδεολογία» με ουδέτερη, περιγραφική σημασία. Ο ίδιος, αναφερόμενος στον όρο «λόγος» γράφει :

Αντί να περιορίσω το νόημα του «λόγου», νομίζω ότι έχω προσθέσει στις σημασίες του: άλλοτε χρησιμοποίησα τον όρο για να αναφερθώ στη γενική επικράτεια όλων των αποφάνσεων, άλλοτε σε μία ομάδα αποφάνσεων και άλλοτε σε μία κανονιστική πρακτική που ευθύνεται για έναν αριθμό από αποφάνσεις¹¹

Ο Φουκώ, όπως και αρκετοί θεωρητικοί του λόγου, θεωρεί ότι οι λόγοι παράγονται μέσα σε θεσμούς (όπως η εκκλησία, το σχολείο, η οικογένεια, κλπ.), συναρτώνται με αυτούς

⁹ Στο ίδιο

¹⁰ Σχετικά με το θέμα βλ. Μάρας Κ, Η κριτική του Λόγου και της μεταφυσικής στον Αντόρνο και το Νίτσε, Κεφ 4, Αλεξάνδρεια, 2008

¹¹ Foucault M, The archaeology of Knowledge, Pantheon Books, New York, 1972 σ 80

και είναι ιστορικοί¹². Το κοινωνικό πλαίσιο καθορίζει την παραγωγή των λόγων και οι λόγοι συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του κοινωνικού πλαισίου¹³. Συνεπώς, μιλάμε για μία σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ λόγου και κοινωνίας, όπου δομείται και αναπαράγεται συνήθως η έννοια της «αλήθειας» και οι σχέσεις των υποκειμένων γύρω από αυτή.

Λόγος και σχέσεις εξουσίας

Κατά τον Φουκώ, η χρήση του λόγου σε ζητήματα περί αλήθειας είναι θέμα πολιτικό και κοινωνικό. Κατά το Φουκώ, ο λόγος εντοπίζεται εφαρμοσμένα σε καθημερινές κοινωνικές συναναστροφές και αλληλεπιδράσεις μεταξύ των υποκειμένων, λαμβάνει όμως χώρα και σε δημοσιογραφικές, επικοινωνιακές, πολιτικές και επιστημονικές πρακτικές, επηρεάζοντας ως κάποιιο βαθμό τον τρόπο λήψης πολιτικών και κοινωνικών αποφάσεων του υποκειμένου. Η κατασκευή της αλήθειας μέσω του λόγου προάγεται συνήθως από την εκάστοτε αρχή εξουσίας, η οποία χρησιμοποιεί τους λόγους ως βάση κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών κινήτρων και προάγει στο λόγο των υποκειμένων τους δικούς της κατασκευασμένους και παγιωμένους όρους γύρω από αυτή¹⁴. Ο Φουκώ, στο βιβλίο του *Εξουσία, γνώση και ηθική* ισχυρίζεται πως η πολιτική θεωρία δεν έπαψε ποτέ να πηγάζει από ένα ανώτερο πρόσωπο με εξουσιαστική ισχύ και πως αυτό που χρειαζόμαστε είναι μια θεωρία που δεν θα εστιάζεται γύρω από το πρόβλημα της ανώτατης αρχής. *Πρέπει να κόψουμε το κεφάλι του βασιλιά*, γράφει εμφατικά.¹⁵ Ο Φουκώ μας δίνει μία δική του προσέγγιση του όρου «εξουσία»: Υποστηρίζει πως η εξουσία δεν αποτελεί κάτι το κοινωνικά εξωγενές, ένα είδος υλικής μορφής –θα λέγαμε– που απλώς αποκτάται και μεταβιβάζεται. Θεωρεί πως στην κοινωνία ενσαρκώνονται σχέσεις εξουσίας, οι οποίες, κυρίως μέσω του λόγου, διαμορφώνουν και εδραιώνουν συγκεκριμένες κοινωνικές αντιλήψεις. Δεν πρόκειται επομένως για μία ενιαία μορφή εξουσίας, αλλά για πολλές διαιρετές μορφές αυτής, που οροθετούνται μέσα στη χρήση του λόγου μεταξύ των υποκειμένων. Υπάρχει, δηλαδή, μια

¹² Σηφάκη Ε., Σπουδές Φύλου και Λογοτεχνία, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, 2015, σ. 107

¹³ Για μια σχετική συζήτηση βλ. το βιβλίο των Αλ. Κιουπκιολή, Υ. Κοσμά και Γ. Πεχτελίδη «Θεωρία του λόγου, δημιουργικές εφαρμογές», Gutenberg, 2015

¹⁴ Foucault M., Εξουσία, γνώση και ηθική. Αθήνα, Ύψιλον, 1987, σ. 24

¹⁵ Στο ίδιο

σχεσιακή αντίληψη της εξουσίας.¹⁶ Στην ιστορία της σεξουαλικότητας, ο Φουκώ δίνει το δικό του ορισμό για την εξουσία:

Με τον όρο εξουσία, νομίζω πως πρέπει καταρχήν να εννοούμε το πλήθος των σχέσεων δύναμης που ενυπάρχουν στον χώρο όπου ασκούνται και είναι συστατικές της οργάνωσής τους. Το παιχνίδι που μέσα από αδιάκοπους αγώνες και συγκρούσεις τις μεταμορφώνει, τις ενδυναμώνει, τις αντιστρέφει. Τα στηρίγματα που αυτές οι σχέσεις δύναμης βρίσκουν αναμεταξύ τους έτσι που σχηματίζουν αλυσίδα ή σύστημα, ή, αντίθετα, τις αναντιστοιχίες, τις αντιφάσεις που απομονώνουν τη μια από την άλλη. Τις στρατηγικές τέλος, μέσα στις οποίες ενεργοποιούνται και που το γενικό τους σχέδιο ή η θεσμική τους αποκρυστάλλωση υλοποιούνται στους κρατικούς μηχανισμούς, στη διατύπωση του νόμου, στις κοινωνικές ηγεμονίες.¹⁷

Η άσκηση της κοινωνικής πολιτικής, επομένως, συνδέεται άμεσα με την εξουσία του λόγου καθώς η εκφορά αυτού και οι πρακτικές του (σύμφωνα με τη φουκωική αντίληψη της εξουσιαστικής του ισχύος), έχει τη δυνατότητα να ορίζει συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες ως μειονεκτικές, να δημιουργεί «θετικές» και «αρνητικές» κοινωνικές ταυτότητες, καθώς και κανονιστικές και «αποκλίνουσες» συμπεριφορές.

Ο Φουκώ βέβαια επισημαίνει πως οι σχέσεις εξουσίας δεν είναι απαραίτητα σχέσεις βίας, καθώς σκοπός της βίας είναι η περιθωριοποίηση, ή και η αφάνιση του υποκειμένου, ενώ σκοπός της εξουσίας είναι η συγκρότηση/μορφοποίηση του υποκειμένου. Η εξουσία αποτελεί όργανο δράσης μέσω ενός προσώπου ή μιας ομάδας προσώπων με σκοπό τη δημιουργία κανονιστικών τύπων συμπεριφοράς. Η άσκηση της εξουσίας έχει στόχο να οριοθετήσει τις ενδεχόμενες συμπεριφορές των υποκειμένων, να δομήσει σε περιθωριοποιημένα πλαίσια το ενδεχόμενο πεδίο δράσης των άλλων.¹⁸ Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί πως ο Φουκώ δεν υποστήριξε ποτέ πως η εξουσία ή οι εξουσιαστικές δομές είναι τα στοιχεία που μπορούν να ερμηνεύσουν κάθε κοινωνικό φαινόμενο ή που αποτελούν πάντα την «πηγή του κακού». Δεν ορίζει την εξουσία ως παντοδύναμη, καθώς δεν θεωρεί πως σε αυτή την περίπτωση θα είχαν εγκαθιδρυθεί σχέσεις εξουσίας. Με βάση αυτό το σκεπτικό, ο ίδιος γράφει χαρακτηριστικά

¹⁶ Foucault M., Η ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η δίψα της γνώσης, Αθήνα, Ράππας, 1978, σ. 117

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 115-116

¹⁸ Foucault M., Η μικροφυσική της εξουσίας, Αθήνα, εκδόσεις Ύψιλον, 1991, σ. 93

ότι ακριβώς επειδή δεν υπάρχει καμία παντοδύναμη εξουσία, υπάρχουν πανταχού παρούσες σχέσεις εξουσίας¹⁹. Στην παρούσα εργασία θα μελετηθεί το πώς αναπαρίστανται οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα μέσα από τη χρήση του λόγου.

Ωστόσο, οι σύγχρονες εκφάνσεις της κριτικής θεωρίας του λόγου (με κυριότερους θεμελιωτές τους Ernesto Laclau και Chantal Mouffe) διακρίνουν και μία θετική πτυχή μεταξύ των κριτικών της θεωρίας του λόγου, τη *Θετική ανάλυση του λόγου* (Positive Discourse Analysis) που λαμβάνει χώρα επίσης σε κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές. Η έννοια του λόγου είναι πολύπλευρη και οι εκφραστές του, ανάλογα με τις αξίες που πρεσβεύουν, μπορούν να τον χρησιμοποιήσουν ως επικοινωνιακό και πολιτικό εργαλείο άμεσου επηρεασμού. Ο εκφερόμενος λόγος δηλαδή, μπορεί να αποτελέσει είτε «επιβραδυνόμενο» είτε «επιταχυνόμενο» όχημα για την αποδόμηση ρατσιστικών αντιλήψεων, στερεοτύπων και προκαταλήψεων.²⁰ Με άλλα λόγια, ο τρόπος χρήσης του λόγου μπορεί να καθορίσει, να ερμηνεύσει, να παγιώσει ή να ανατρέψει καθιερωμένες αντιλήψεις, οι οποίες μοιάζουν φυσικές και κοινωνικά αποδεκτές.

Η χρήση του λόγου στην κατασκευή του έμφυλου σώματος: Η φυσικοποίηση του φύλου

Οι διάφορες μορφές του λόγου εντοπίζονται και στο πεδίο της έκφρασης των έμφυλων σχέσεων και την κατασκευή του έμφυλου σώματος. Η φιλοσοφία του δομισμού και του μεταδομισμού γενικότερα, εξετάζει τις δομές υπό τις οποίες συγκροτούνται οι κοινωνικές ταυτότητες που αποκτά το υποκείμενο ως μέρος ενός κοινωνικού συνόλου. Η παθητική παραδοχή των ταυτοτήτων αυτών από το υποκείμενο, συνιστά τις ίδιες τις ταυτότητες ως ένα παραδεδεγμένο καθεστώς αλήθειας. Μιλάμε επομένως για μία *φυσικοποίηση* των ενεργειών που πράττει το υποκείμενο. Με τον όρο φυσικοποίηση εννοούμε την παραδοχή των ταυτοτήτων από το υποκείμενο ως μία φυσική, δεδομένη έννοια ενώ στην πραγματικότητα πρόκειται για κοινωνικές κατασκευές²¹. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για την κυρίαρχη αντίληψη πως το άτομο είναι διαφορετικό από ευρύτερες κοινωνικές δομές γι' αυτό διαθέτει στοιχεία που το διαχωρίζουν από τα υπόλοιπα και με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται

¹⁹ Foucault M., Σκέψεις γύρω από το Μαρξισμό, τη φαινομενολογία και την εξουσία Αθήνα, Futura, 2013, σ. 42

²⁰ Ντούνης Α. Προσεγγίζοντας τη Θεωρία του Λόγου, <http://socialpolicy.gr/2011/08/>, προσπελάστηκε 13/06/2016

²¹ Σηφάκη, ό.π., σ 101

αυτονόητες παραδοχές ταυτοτήτων όπως άντρας, γυναίκα, Έλληνας, χριστιανή, μουσουλμάνος, ετεροφυλόφιλος κλπ. Ακολουθώντας αυτό το σκεπτικό, μπορούμε να κατανοήσουμε την φυσικοποιημένη ύπαρξη των δύο κοινωνικών φύλων (άνδρας-γυναίκα), καθώς και τις επερχόμενες έμφυλες κοινωνικές σχέσεις -οι οποίες εν τέλει καταλήγουν σε σχέσεις εξουσίας.

Για να σταθούμε και να αναλύσουμε το τελευταίο παράδειγμα, τη φυσικοποίηση του διπόλου άνδρας-γυναίκα, θα πρέπει να μιλήσουμε για τους τρόπους οι οποίες προσεγγίζονται και ερμηνεύονται τα εννοιολογικά δίπολα με τους όρους της *αποδόμησης*. Η αποδόμηση, καταρχάς, είναι η κριτική της δυτικής αντίληψης ότι η ύπαρξη του υποκειμένου αποτελείται από αντιθέσεις που είναι ιεραρχικές, καθώς ο ένας πόλος της αντίθεσης θεωρείται σπουδαιότερος από τον άλλο, και μάλιστα ο ισχυρός πόλος της αντίθεσης «παριστάνει» ότι προηγείται χρονικά από τον άλλο: *ψυχή και σώμα, το είναι και το φαίνεσθαι, το νοητό και το αισθητό, λόγος και γραφή*²². Με βάση το παραπάνω, θα μπορούσαμε να επικεντρωθούμε στην αντίθεση άνδρας-γυναίκα και να της ασκήσουμε μία αποδομιστική φεμινιστική κριτική. Θέτοντας τον ανδρικό ρόλο ως κυρίαρχο σε μία κοινωνία, μπορούμε να ισχυριστούμε πως η γυναίκα αποτελεί την αντίθεση του άνδρα, έναν μη-άνδρα ή έναν ελαττωματικό άνδρα που οφείλει να *συμμορφωθεί* κατά ορισμένα κυρίαρχα πρότυπα. Υπό αυτή τη σκέψη όμως, όπως εξηγεί και ο Terry Eagleton, μπορούμε να πούμε πως και η ύπαρξη του άνδρα εξαρτάται ως ένα βαθμό από το αντιθετικό του σχήμα, δηλαδή τη γυναίκα. Η γυναίκα αντικατοπτρίζει την εικόνα του άνδρα, όμως και η ύπαρξη του άνδρα εξαρτάται παρασιτικά από εκείνη.²³ Όπως θα δούμε παρακάτω, το γυναικείο φύλο αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση διαμόρφωσης ενός παραμυθιού. Χωρίς την κεντρική θέση της γυναίκας στο παραμύθι δεν μπορεί να δομηθεί η πατριαρχική δομή και τα προνόμια των ανδρών. Η απεικόνισή του γυναικείου φύλου επομένως, μπορεί μεν να αποτελεί βασική προϋπόθεση στην πλοκή των ιστοριών, αντικατοπτρίζει όμως τα στερεότυπα και την κουλτούρα που το συνοδεύουν στην πατριαρχική κοινωνία.

Η κοινωνική καθιέρωση του συγκεκριμένου εννοιολογικού δίπολου και η επιτελεστική αναπαράσταση του προβαλλόμενου έμφυλου τύπου, οδηγεί σε μία φυσικοποίηση των έμφυλων στοιχείων και ρόλων. Αυτό φέρει ως αποτέλεσμα οι γυναίκες και

²² Στο ίδιο σ. 102

²³ Eagleton, T., Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας (εισαγωγή, θεώρηση μετάφρασης: Δ. Τζιόβας). Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 201

οι άνδρες να εκτελούν συγκεκριμένες συμπεριφορές, οι οποίες έχουν εδραιωθεί ως ένα καθεστώς αλήθειας. Βλέπουμε τις γυναίκες να πραγματοποιούν συγκεκριμένες στερεοτυπικές «γυναικείες» πρακτικές όπως το μαγείρεμα, τα ψώνια, το πλέξιμο, την πλειονότητα της ανατροφής ενός παιδιού, ενώ τους άνδρες να υπόκεινται σε αντίστοιχες πρακτικές «ανδρικού», όπως η εργασία, η ενασχόληση με κατασκευές (πχ, βάψιμο σπιτιού ή διάφορες οικιακές επισκευές) κλπ. Η διαρκής αναπαραγωγή των στερεοτυπικών γυναικείων και ανδρικών παραδόσεων από τα υποκείμενα διαμορφώνει, με ένα παθητικό και ενεργητικό τρόπο ταυτόχρονα, μία φυσικοποιημένη κουλτούρα στην οποία οι έμφυλοι ρόλοι δεσπόζουν ως αναγκαίες πρακτικές και, κατά συνέπεια, ως σχέσεις εξουσίας.

Εφαρμογή της θεωρίας του λόγου στην παιδική ηλικία: Μεταδομισμός και Νέα κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας

Έχοντας εντυπώσει σε μεταδομιστικές έννοιες και καταρρίπτοντας τους θεσμοθετημένους λόγους γύρω από το παιδί, προκύπτει μία νέα προσέγγιση γύρω από αυτό, μέσα από νέες κοινωνιολογικές θεωρίες. Συνεπώς γίνεται λόγος περί μίας νέας κοινωνιολογίας γύρω από την παιδική ηλικία, η οποία επανεξετάζει τον όρο «παιδί», εστιάζοντας στη μελέτη και έρευνα σχετικά με την παιδική ηλικία και τους κοινωνικούς ρόλους και τις εκφάνσεις αυτής, και θεωρώντας μη τεκμηριωμένη και παρωχημένη την παραδοσιακή προσέγγισή της. Τοποθετώντας το κοινωνικό φάσμα της παιδικής ηλικίας σε ιστορικά πλαίσια, διακρίνουμε αρκετές διαφορές ιστορικά και πολιτισμικά.. Ωστόσο, αναμφίβολα μέχρι και σήμερα, ο όρος «παιδί» υφίσταται υπό κανονιστικά πρότυπα και φαίνεται να προσδιορίζεται με σημείο αναφοράς τον ενήλικο άνθρωπο, επομένως μπορούμε να ισχυριστούμε πως η παιδική ηλικία αποτελεί κατασκεύασμα που συντελεί στον άκαμπτο διαχωρισμό αυτής από την ενήλικη περίοδο. Υπάρχει μία ευρεία τακτικών που κατασκευάζουν το παιδί ως ένα προετοιμασμένο μελλοντικό ενήλικα. Μία από αυτές είναι η χρήση του λόγου ως μέσο κατασκευής και πειθάρχησης του παιδιού να υπακούει σε ορισμένα κανονιστικά πρότυπα. Στην περίπτωση αυτή, εξετάζεται το πώς τα παιδιά δομούν την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά τους μέσα από αναπαραστάσεις και πρότυπα ηγεμονίας που εντάσσονται μέσα σε λόγους (π.χ. επιστημονικοί, δημοσιογραφικοί, θρησκευτικοί,

πολιτικοί, καταναλωτικοί κλπ.)²⁴. Αποδομώντας τους όρους «παιδί» και «κοινωνία», μπορούμε να κατανοήσουμε πως είναι έννοιες αλληλένδετες που συντελούν στην παραγωγή σχέσεων εξουσίας. Μέσω του λόγου, δημιουργούνται μύθοι και αναπαραστάσεις της παιδικής ηλικίας που υιοθετούν μία εξουσιαστική σκοπιά υπέρ των ενηλίκων. Ο λόγος περί παιδικής ηλικίας, προβάλλει κάποια κανονιστικά «θετικά» πλαίσια γύρω από το παιδί, κατασκευάζοντας ένα μύθο, λειτουργικό για την κοινωνία, ενός παιδιού που υπακούει σε συγκεκριμένους κανόνες συμπεριφοράς, ενώ ταυτόχρονα παράγονται άλλοι –αρνητικοί– λόγοι, οι οποίοι χαρακτηρίζουν –αρνητικά, αντίστοιχα– τα παιδιά που ζουν έξω από τα κοινωνικά πρότυπα συμπεριφοράς. Θα λέγαμε επομένως, *το παιδί γίνεται ένα μοντέλο κοινωνικού ελέγχου, το οποίο θέτει ως απώτερο στόχο τη δημιουργία συναρθρώσεων μεταξύ εξουσίας και γνώσης, γύρω από τις οποίες αναπτύσσεται η αντίληψή μας για την παιδική ηλικία και διαμορφώνεται ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε τα παιδιά.*²⁵

Λόγος και Ιδεολογία

Ο όρος «ιδεολογία» λαμβάνει διάφορες σημασίες από το πολιτικό και θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο χρησιμοποιείται. Συχνά στην καθημερινότητα χρησιμοποιούμε την ιδεολογία για να περιγράψουμε ένα σύνολο ιδεών, αξιών και πεποιθήσεων (σχετικά με τον κόσμο, τη φύση, την κοινωνία, τον άνθρωπο, το δίκαιο και το άδικο), το οποίο μπορεί να χαρακτηρίζει ένα άτομο, ή μία ομάδα, μία κοινωνική τάξη, μία ολόκληρη κοινωνία, ένα έθνος, κλπ. Σύμφωνα με τον ορισμό του Oxford English Dictionary, *η ιδεολογία αποτελεί ένα συστηματικό σχήμα ιδεών, σχετιζόμενο με την πολιτική ή την κοινωνία ή με τη συμπεριφορά μια τάξης ή μίας κοινωνικής ομάδας, που αποβλέπει να δικαιολογήσει ενέργειες, ιδιαίτερα αυτές που υποστηρίζονται απόλυτα ή υιοθετούνται σαν να αποτελούν συνολική άποψη και*

²⁴ Πεχτελίδης Γ., Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα, 2016, σ 34.

²⁵ Πεχτελίδης Γ., Παιδική ηλικία και λόγοι του κινδύνου σε κρίσιμους καιρούς, (Δημοσιεύτηκε στα Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή συμμετοχή «Αναστοχασμοί στην Παιδική Ηλικία», 31 Οκτωβρίου και 1 Νοεμβρίου 2014, Θεσσαλονίκη) σ. 3

διατηρούνται χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι εξελίξεις των πραγμάτων.²⁶ Ο παραπάνω ορισμός αφορά μία κυρίαρχη ιδεολογία, δημιουργεί όμως ενστάσεις καθώς είναι παγιωμένος σε παραδοσιακές, θεσμοθετημένες δομές.

Θα μπορούσαμε να υιοθετήσουμε τη μαρξιστική αντίληψη περί *ψευδούς συνείδησης* στην ιδεολογία, ότι δηλαδή η ιδεολογία δεν παύει να είναι το αποτέλεσμα θεσμοθετημένων πρακτικών κοινωνικής κριτικής ή υποστήριξης. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, η ιδεολογία είναι μια ψευδής αναπαράσταση του πραγματικού κόσμου, δηλαδή εξυπηρετεί στη παρερμηνευση των πραγματικών παραγωγικών κοινωνικών σχέσεων. Η ιδεολογία, με άλλα λόγια, δεν είναι αυτόνομη, αλλά εξαρτάται από τις κοινωνικές συνθήκες οι οποίες τη διαμορφώνουν, άρα η ύπαρξή της είναι συνδεδεμένη με αυτές²⁷. Συνεπώς, σύμφωνα με τον Μαρξ, αν εκλείψουν οι κοινωνικές συνθήκες στις οποίες βασίζεται, θα εξαφανιστεί και η ίδια. Παράλληλα, οι κοινωνικές σχέσεις χαρακτηρίζονται από τη θέση του καθενός στην παραγωγική διαδικασία, την τάξη στην οποία ανήκει. Η ιδεολογία δε θα μπορούσε να μένει ανεπηρέαστη από αυτόν τον ταξικό διαχωρισμό. Η κυρίαρχη τάξη κατέχει τόσο τα μέσα της υλικής παραγωγής, όσο και τα μέσα της διανοητικής παραγωγής. Επομένως, οι κυρίαρχες σκέψεις αντανακλούν τις κυρίαρχες σχέσεις και τις ιδέες πάνω στις οποίες βασίζονται. Επιπλέον, οι κυρίαρχες ιδέες χαρακτηρίζουν την περίοδο στην οποία επικρατούν.²⁸

Οι εισηγήσεις στον 20^ο αιώνα γύρω από τη θεωρία του λόγου όμως από την άλλη, ασκούν κριτική ακόμη και στη μαρξιστική αντίληψη περί ιδεολογίας. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, ο λόγος αποτελεί ένα πεδίο αποφάνσεων που συμβάλλουν στην κατασκευή κοινωνικών και πολιτικών ταυτοτήτων γύρω από ένα υποκείμενο ή αντικείμενο, σε συγκεκριμένα θεσμοθετημένα κοινωνικά πλαίσια. Οι πρακτικές εφαρμογές του λόγου ορίζουν καταστάσεις και πρόσωπα και ο κάθε λόγος που μορφοποιείται γύρω από αυτά σχηματίζει ένα δικό του κανονιστικό πεδίο. Πάνω σε αυτό το συλλογισμό, μπορούμε να σταθούμε και να προσαρμόσουμε μία προσέγγιση της έννοιας «ιδεολογία». Κύριος εκπρόσωπος της ενασχόλησης με την ιδεολογία, στα πλαίσια του κοινωνικά θεσμοθετημένου λόγου υπήρξε ο Γάλλος μαρξιστής Φιλόσοφος Louis Althusser. Σύμφωνα με τον Althusser, η

²⁶ Hollindale P., "Ideology and the Children' s Book" στο Literature for children Contemporary criticism, Routledge, London & New york 1992, σ. 19

²⁷ Ricoeur, P. Lectures on Ideology and Utopia. New York : Columbia University Press, 1986. σ. 106.

²⁸ Marx K., Engels F.. Η Γερμανική Ιδεολογία (φάκελος σημειώσεων μαθήματος "θεωρίες της πολιτικής-Karl Marx"). Αθήνα : Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2011. σ. 139, 140

ιδεολογία ορίζεται ως ένα σύστημα αναπαραστάσεων που συσκοτίζουν τις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις, με το να διαμορφώνουν φαντασιακές σχέσεις μεταξύ των ατόμων, καθώς και ανάμεσα στον κοινωνικό σχηματισμό²⁹. Βέβαια θεωρούσε πως η ιδεολογία είναι αναπόσπαστο μέρος της ίδιας της κοινωνίας για το σχηματισμό, το μετασχηματισμό και τον εξοπλισμό της κοινωνικής πραγματικότητας ανθρώπων ώστε να είναι ικανοί να ανταποκριθούν στις κοινωνικές συνθήκες ύπαρξής τους. Για τον Althusser, η ιδεολογία δεν είναι κάποιας μορφής αντικείμενο, αλλά αναδύεται μέσα από διάφορες κοινωνικές διαδράσεις και συνιστά τις δομές του κοινωνικού περιβάλλοντος. Διαφωνεί με την άποψη του Μαρξ ότι η ιδεολογία είναι «ψευδής συνείδηση» και υποστηρίζει πως η ιδεολογία αποτελεί το νοηματικό πλαίσιο όπου δομείται η έννοια του «εαυτού» του υποκειμένου. Με λίγα λόγια η ίδια η ιδεολογία μετατρέπει το άτομο σε υποκείμενο.³⁰

Ο Λόγος και η ιδεολογία στη λογοτεχνία: αποδόμηση των κειμένων

Η γραπτή έκφραση και αποτύπωση ιδεών δε δύναται να μην εμπεριέχει κάποιες μορφές ιδεολογία, συνειδητά ή ασυνειδητά. Συνεπώς, ένα κείμενο μπορεί να αποτελείται ρητά από ιδεολογικά στοιχεία όταν αναφέρεται ευθέως σε πολιτικά, κοινωνικά, έμφυλα, εθνικά κ.λπ. ζητήματα, αλλά και με έμμεσο τρόπο. Η Μ. Κανατσούλη αναφέρει χαρακτηριστικά:

Εκτός από την ιδεολογία που περνά με διαφάνεια στο λογοτεχνικό κείμενο, υπάρχει και η «παθητική ιδεολογία», αυτού του είδους δηλαδή οι ιδεολογικές κατευθύνσεις που ξεφεύγουν των συνειδητών προθέσεων του συγγραφέα και των μηνυμάτων με τα οποία έχει κατά νου να διαπεράσει στο έργο του. Πολλές φορές οι λεκτικές επιλογές των συγγραφέων ή ο τρόπος διάρθρωσης της πλοκής μαρτυρούν ιδεολογικές σκοπιμότητες άλλου είδους από αυτές που νομίζει ο συγγραφέας ότι προωθεί³¹.

²⁹ Ντούνης, Α., «Althusser και ο ορισμός της ιδεολογίας», <http://socialpolicy.gr/2012/12/althusser.html>, προσπελάστηκε 13/06/2016

³⁰ Ντούνης Α. «Althusser και ο ορισμός της ιδεολογίας» <http://socialpolicy.gr/2012/12/althusser>, προσπελάστηκε 13/06/2016

³¹ Κανατσούλη Μ, Ιδεολογικές διαστάσεις της παιδικής λογοτεχνίας, εκδ τυπωθήτω, Αθήνα, 2004, σ 23

Ένα λογοτεχνικό κείμενο καταρχήν φαίνεται δομημένο και συγκροτημένο όταν μπορούμε να διακρίνουμε σε αυτό δίπολα που έχουν θεσμοθετηθεί και εδραιωθεί στη δυτική κουλτούρα και τον πολιτισμό, όπως –για παράδειγμα- το καλό και το κακό, το γυναικείο και το ανδρικό, το γνωστό και το άγνωστο κλπ. Όμως, οι προσεγγίσεις της λογοτεχνίας που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του μεταδομισμού θεωρούν ότι αυτή η εικόνα της συνοχής και συγκρότησης του κειμένου είναι παραπλανητική. Εδώ θα υιοθετήσουμε στην προσέγγισή μας τις πρακτικές της «αποδόμησης».

Την έννοια «αποδόμηση» εισήγαγε ο Αλγεριανός φιλόσοφος Ζακ Ντεριντά τη δεκαετία του '60 και αναφέρεται στη λεπτομερή ανάγνωση κειμένων με σκοπό την απόδειξη πως δεν αποτελούν ένα ενιαίο όλον, αλλά αποτελούνται από αντιφατικά νοήματα. Ο J. Hillis Miller γράφει: «αποδόμηση δεν είναι το να αποσυναρμολογήσεις τη δομή ενός κειμένου, αλλά μία υπόδειξη ότι το ίδιο το κείμενο έχει αποσυναρμολογήσει τον εαυτό του. Αυτό που φαίνεται ως η συμπαγής του βάση δεν είναι βράχος, αλλά αέρας».³² Σκοπός της αποδόμησης ως μέσο προσέγγισης της λογοτεχνίας είναι ο εντοπισμός και η ανάδειξη τυχόντων κενών και απροσδιόριστων θέσεων στα λογοτεχνικά κείμενα –αυτό που ο Ντεριντά αποκαλεί *απορίες* του κειμένου, με αποτέλεσμα να αναδειχθούν τόσο η άρρητη ιδεολογία του όσο και η ρητή. Όπως γράφει ο J. A. Cuddon, «ένα κείμενο μπορεί να διαβαστεί σαν να λέει κάτι πολύ διαφορετικό από αυτό που εμφανίζεται να λέει, σαν να μεταφέρει πληθώρα σημασιών ή σαν να λέει πολλά διαφορετικά πράγματα, τα οποία είναι κατά βάση αντιθετικά, αντιφατικά και ανατρεπτικά αυτού που μπορεί να θεωρήσει η παραδοσιακή κριτική ως τη μία, μοναδική και σταθερή του σημασία³³»

Υπάρχουν βέβαια και πρωτοποριακά κείμενα, τα οποία, σε αρκετό βαθμό, καταρρίπτουν τις παραδοσιακές συντακτικές δομές που ενυπάρχουν στο λόγο και τον πολιτισμό τους. Τα κείμενα αυτά επιχειρούν την ανάδυση διλλημάτων και ερωτημάτων και χαρακτηρίζονται από ιδεολογική απροσδιοριστία, η οποία θεωρείται εγγενής. Το πιο βασικό στοιχείο τους είναι η αυτοαναφορικότητα, η θεματοποίηση δηλαδή του ζητήματος της ίδιας της λειτουργίας της γραφής, των δυνατοτήτων και των ορίων της. Αυτά τα κείμενα, που τα

³² Miller J. H, Stevens' Rock and Criticism as Cure, part 1 , Georgia Review, 1976, σ 30

³³ Barry, P, Γνωριμία με τη θεωρία (μτφ. Α. Νάτσινα), Εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2013, σ. 97

αγαθούν ιδιαίτερα οι αποδομιστές, είναι συνήθως κείμενα του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού, δηλ. κείμενα του 20ού αιώνα.

Κατασκευάζοντας το παιδί στη λογοτεχνία: μία φουκωϊκή προσέγγιση της παιδικής σεξουαλικότητας στα λογοτεχνικά κείμενα.

Προηγουμένως ασχοληθήκαμε με τη θεωρία του λόγου και το πώς εξετάζεται μεταδομιστικά βάσει των θεωριών του Φουκώ. Ο λόγος δημιουργεί και οριοθετεί συγκεκριμένες πρακτικές οι οποίες επιτελεστικά κατασκευάζουν ιστορικές και κοινωνικές πραγματικότητες. Ας θέσουμε αυτή την άποψη ως αφόρμιση για έναν αναστοχασμό γύρω από την παιδική σεξουαλικότητα σε συνάρτηση με τη λογοτεχνία.

Η παιδική λογοτεχνία αναπτύχθηκε στην Ευρώπη κατά το 18^ο αιώνα, ενώ το 19^ο αιώνα βλέπουμε να διαφοροποιείται έμφυλα (λογοτεχνία για αγόρια και κορίτσια). Αν επιχειρήσουμε να μελετήσουμε τα παιδικά βιβλία στα πλαίσια μίας χρονολογικής πορείας - από τη στιγμή της συγκρότησής τους μέχρι και σήμερα- συμπεραίνουμε πως ο όρος παιδί μεταβάλλεται κοινωνικά και ιστορικά. Το παιδί, πάντα, συνδέεται με πρακτικές κυριαρχίας από την πλευρά των ενηλίκων και ο εκάστοτε λόγος που αναπαράγεται οριοθετεί στάσεις σχετικά με την ανατροφή και τα κοινωνικά πρότυπά του. Θα λέγαμε πως ο λογοτεχνικός λόγος πειθαρχεί το παιδί και δομεί την συγκρότηση του παιδιού σε όρια πειθαρχικής και κοινωνικά επιτρεπτής συμπεριφοράς. Μία σημαντική παρατήρηση με βάση τη θεωρία περί λόγου του Φουκώ, είναι πως τα παιδικά βιβλία –σε έμφυλο επίπεδο- πραγματεύονται με θεσμοθετημένους μύθους το ζήτημα της παιδικής σεξουαλικότητας. Ποιο συγκεκριμένα, ο Φουκώ ισχυρίζεται πως η έννοια της σεξουαλικότητας άρχισε να διαφαίνεται κοινωνικά κατά το 19^ο αιώνα, συνοδευμένη από συγκεκριμένες νόρμες, οι οποίες οριοθετούν την έννοια σε θρησκευτικούς, παιδαγωγικούς, ιατρικούς θεσμούς, οι οποίοι καθοδηγούν το υποκείμενο στην προσαρμογή των επιθυμιών και των απολαύσεών τους³⁴. Σταδιακά, η έννοια της σεξουαλικότητας εδραιώθηκε σε δομές που αφορούν τους ενηλίκους και εγκλωβίστηκε στη βικτωριανή αντίληψη πως το σεξ υφίσταται για λόγους αναπαραγωγής. Επομένως, το θέμα του σεξ έγινε θέμα ταμπού για την παιδική ηλικία: Τα παιδιά απαγορεύονταν να μιλάνε για

³⁴ Foucault, Η ιστορία της σεξουαλικότητας...ό.π, σ.11-12

σεξ ή να δείξουν οποιαδήποτε σεξουαλική τάση ή προτίμηση. Ωστόσο, ο λόγος γύρω από το παιδικό σώμα δεν εξαφανίστηκε. Χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο διαχείρισης με απώτερο σκοπό τον κατευνασμό της παιδικής σεξουαλικότητας. Ο λόγος που αναπτύχθηκε γύρω από το παιδικό σώμα αφορά πρακτικές απο-σεξουαλικοποίησης του παιδιού, προσπαθεί να κατασκευάσει το παιδί ως μία αθώα, ασεξουαλική οντότητα. Από το 18^ο αιώνα και έπειτα, σύμφωνα με το Φουκώ, γίνεται λόγος περί *παιδαγωγικοποίησης του παιδικού σεξ*. Το παιδί χαρτογραφείται ως ένας αναμενόμενος ενήλικος ο οποίος μέχρι τη στιγμή της ενηλικίωσης, έχει την ανάγκη από τη χειραγώγηση των μεγαλύτερων. Απαγορεύεται η οποιαδήποτε χρήση των επιθυμιών ή των απολαύσεων που ενδεχομένως να επιδιώξει και πρέπει να ακολουθήσει συγκεκριμένες κανονιστικές συμπεριφορές που να παραπέμπουν στη ταυτότητα του παιδιού που έχει θεσμοθετηθεί. Η συμβολή των παιδικών παραμυθιών υπήρξε μεγάλη ως προς τη διαμόρφωση του αποσεξουαλικοποιημένου χαρακτήρα του παιδιού. Ο λόγος που δομείται στα παιδικά κείμενα, διαμορφώνει στερεότυπες πρακτικές γύρω από το παιδικό σώμα με αποτέλεσμα τη σωματική του οριοθέτηση σε μία φυσικοποιημένη κουλτούρα αθωότητας.

Αναδρομή στα Ελληνικά Λαϊκά Παραμύθια: Η ιστορική προέλευση των έμφυλων στερεοτύπων

Προσδιορίζοντας επ' ακριβώς την έννοια «παραμύθι», θα λέγαμε πως πρόκειται για μια σύντομη λαϊκή ιστορία που ενσωματώνει το έθος, το οποίο μπορεί να εκφραστεί ρητά και να παγιωθεί μέσα από την αφήγηση. Είναι μια επινόηση, που χρησιμοποιεί μεταφορικά πρόσωπα ως στερεότυπους χαρακτήρες. Ως λογοτεχνικό είδος, εντάσσεται στην προφορική λογοτεχνία³⁵. Στην Ευρώπη, το ρεύμα της προφορικής λογοτεχνίας άνθισε κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα με την συλλογή και την καταγραφή των παραμυθιών από τους Αδελφούς Γκριμ (1822).

Την ίδια περίπου περίοδο το λαϊκό παραμύθι άρχισε να εντάσσεται στο άμεσο ενδιαφέρον της δημοτικής λογοτεχνίας, με σκοπό την ανάδειξη της εθνικής ταυτότητας. Πρώτος ασχολήθηκε ο Γ. Ν Πολίτης, ο οποίος το 1880 δημοσίευσε ένα άρθρο σε τρεις

³⁵ Σχετικά με το θέμα βλ. Αναγνωστόπουλος Β. Λιάπης Κ., *Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1995

συνέχειες στο περιοδικό *Εστία* με τον τίτλο «Δημώδη παραμύθια» και την ένδειξη «Εν Μονάχω 1879»³⁶. Η πιο γόνιμη περίοδος διάδοσης των λαϊκών παραμυθιών στην Ελλάδα υπήρξε το τέλος του 19^{ου} και οι αρχές του 20^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Β. Αναγνωστόπουλο, βασικός ακροατής των λαϊκών διηγήσεων ήταν σχεδόν αποκλειστικά το παιδί. Ο ίδιος γράφει εμφατικά:

*Για τα παιδιά ίσως υπήρξαν οι ζωοδότες, που τροφοδοτούσαν την ψυχή και το πνεύμα τους, άπλωναν μπροστά τους ολάνθιστους κήπους και λουλουδιασμένους κάμπους, μαγικούς τόπους και θαυμαστά παλάτια, τέρατα και σημεία, νεράιδες και δράκους, αρματωμένους ήρωες να πολεμούν το κακό και ν' αναζητούν το αθάνατο νερό...*³⁷

Τις τελευταίες δεκαετίες, αναφέρει ο Αναγνωστόπουλος, το λαϊκό παραμύθι -μαζί με άλλα παραδοσιακά στοιχεία- τείνει να εξαλειφθεί, γι' αυτό και γίνονται έντονες προσπάθειες από λαογράφους για τη διάσωση σχετικού υλικού.

Προηγουμένως αναφέραμε πως τα παραμύθια σχεδόν αποκλειστικά απευθύνονται σε παιδιά. Ο παιδοκεντρικός χαρακτήρας ενός παραμυθιού, μπορεί να το απλοποιεί ως προς το λόγο και την εκφορά του, συνεπάγεται όμως και μία καχυποψία ως προς το περιεχόμενο του. Όπως θα δούμε παρακάτω, το έμφυλο στοιχείο αναπαράγεται σε έντονο βαθμό. Περιγράφονται στερεοτυπικές καταστάσεις σχετικά με την τάξη, το κοινωνικό στάτους, την ηλικία σε συνάρτηση με θεσμούς όπως ο γάμος, η θρησκεία, η οικογένεια κ.λπ. Η ωραιοποίηση των παραπάνω καταστάσεων θέτει ως στόχο την εστίαση του παιδιού – ακροατή στην ιστορία, με αποτέλεσμα και την λήψη στερεότυπων πληροφοριών, οι οποίες πολύ εύκολα φυσικοποιούνται. Μέχρι και σήμερα υφίσταται –σε αρκετά μικρότερο βαθμό βέβαια- η αναπαραγωγή και η διήγηση των λαϊκών παραμυθιών, τα οποία εξακολουθούν να κεντρίζουν έντονα το ενδιαφέρον των παιδιών. Αυτό σημαίνει πως η στερεοτυπική πρόσληψη των έμφυλων ρόλων παραμένει μερικώς αναλλοίωτη στο πέρασμα των χρόνων.

³⁶ Βλ. Πολίτης Ν., Δημώδη Παραμύθια, Γ «Εστία», 9, 1880

³⁷ Αναγνωστόπουλος, ό.π., σ. 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΚΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΠΑΙΔΙΚΩΝ ΑΦΗΓΗΣΕΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Παρουσίαση ανάλυσης

Το τρίτο κύμα του φεμινισμού και ο ακαδημαϊκός φεμινισμός, αναπτύχθηκαν τη δεκαετία του 1960 παράλληλα με τη φεμινιστική κριτική της λογοτεχνίας και άλλων μέσων παραστατικής αναπαραγωγής λόγων και εικόνων³⁸. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εστίαση στην παιδική λογοτεχνία. Οι εικόνες και τα στερεότυπα που αναπαράγονται στα παραμύθια και στις παιδικές αφηγήσεις αποτελούν εργαλείο κοινωνικοποίησης των παιδιών σε έμφυλα πλαίσια. Μέσα από το παραμύθι το παιδί κατανοεί και σχηματίζει το φύλο του, καθώς και τους ρόλους που το διέπουν. Επομένως, αντιλαμβάνεται αν είναι αγόρι ή κορίτσι και υιοθετεί συγκεκριμένους τύπους συμπεριφοράς που καθορίζονται μέσα στις διηγήσεις.

Ένα λαϊκό παραμύθι, όπως αναφέραμε και νωρίτερα, δημιουργεί απλοϊκές και παραστατικές εικόνες για την αντίληψη της εκάστοτε καθημερινότητας, εκφράζει γενικές παραδοσιακές και εθιμοτυπικές αξίες οι οποίες μπορεί να αποτελούν και διαχρονικά στοιχεία,

³⁸ Το Τρίτο κύμα φεμινισμού διαδέχτηκε το δύο προηγούμενα: Το πρώτο φεμινιστικό κύμα αναδύθηκε κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. και εστίαζε πρωταρχικά στη νομοθετική κατοχύρωση κοινωνικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες, με αίτημα-σταθμό τη συμμετοχή στις εκλογικές διαδικασίες. Από το τελευταίο, οι υποστηρίκτριες του κινήματος ονομάστηκαν *σουφραζέτες* (από την αγγλική λέξη *suffrage* που σημαίνει το δικαίωμα ψήφου).

Ο φεμινισμός δεύτερου κύματος αναφέρεται σε μια περίοδο κριτικής φεμινιστικής σκέψης με χρονολογική ρίζα τη δεκαετία του '60 και ασχολήθηκε βασικά με την ανεξαρτησία και τη μεγαλύτερη πολιτική δράση για τη βελτίωση των δικαιωμάτων των γυναικών. Ενδιαφέρθηκε με στοιχειώδη κοινωνικοπολιτικά θέματα όπως η οικονομική ισότητα μεταξύ των φύλων και η ενασχόληση με τα δικαιώματα γυναικείων μειονοτήτων παρά με απόλυτα δικαιώματα όπως το δικαίωμα ψήφου -όπως είχε κάνει ο φεμινισμός πρώτου κύματος.

και αποκαλύπτει τον ψυχισμό και τις ιδεολογίες που διέπουν τις κοινότητες όπου αυτό εκφράζεται. Ωστόσο, δεν αμφισβητείται η παραδοχή της διαχρονικής αξίας ενός λαϊκού παραμυθιού, όπως και η αμεσότητα, η παραστατικότητα –ή και η λυρικήτητα- στο λόγο αυτού.

Όπως θα δούμε παρακάτω, αρκετά λαϊκά Θεσσαλικά παραμύθια παρουσιάζουν ομοιότητες στο περιεχόμενό τους ή είναι ταυτόσημα με τα καθιερωμένα κλασικά παραμύθια των αδελφών Γκριμ³⁹. Έχουν ήδη διατυπωθεί αρκετές αναλύσεις σχετικά με την ιδεολογία και το φύλο στα κλασικά παραμύθια, επομένως θα μπορούσαμε να προσαρμόσουμε τις φερόμενες θεωρίες και στο χαρακτήρα των παραμυθιών που θα αναλύσουμε –δεδομένης της ομοιότητας. Υπάρχει η αντίληψη πως τα κλασικά παραμύθια δεν αποτελούν μόνο διασκεδαστικές ιστορίες, αλλά αποτελούν πεδία αναμετάδοσης ρομαντικών μύθων, που παροτρύνουν τα κορίτσια να υιοθετούν και να οριοθετούν τη σεξουαλικότητά τους σε καθιερωμένα πατριαρχικά πλαίσια. Θα λέγαμε επομένως πως η παιδική λογοτεχνία κατασκευάζει τη σεξουαλικότητα και μαθαίνουμε να δρούμε ερωτικά και να επιλέγουμε τον/τη σύντροφό μας βάσει των κανονιστικών εικόνων που εισπράττουμε μέσα από τη γραφή και τη διήγηση.

Τις αντιλήψεις αυτές θα τις συναντήσουμε εφαρμοσμένες στο λόγο αμέσως παρακάτω, όπου θα επιχειρήσουμε να αναλύσουμε έξι επιλεγμένα λαϊκά παραμύθια ως προς τις δομές του λόγου και τα έμφυλα στερεότυπα που αναπαράγουν.

Ανάλυση των λαϊκών παραμυθιών της Θεσσαλίας

1. Η Σταχτομάρω

Πρόκειται για μία λαϊκή αφήγηση και παραλλαγή του κλασικού παραμυθιού «Η Σταχτοπούτα». Οι φεμινιστικές κριτικές που αναπτύχθηκαν γύρω από το συγκεκριμένο παραμύθι είναι πολύπλευρες και αρκετές ώστε να αποκαλύψουν τον πατριαρχικό χαρακτήρα

³⁹ Σημειώνεται βέβαια πως οι Γκριμ παράλλαξαν τα λαϊκά παραμύθια έτσι ώστε να προσαρμοστούν στην ιδεολογία του 19^{ου} αιώνα που συμπεριλαμβάνει την πυρηνική οικογένεια και επίσης έτσι ώστε να γίνουν «κατάλληλα» για παιδιά, σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής τους.

του. Ο ρόλος των γυναικείων χαρακτήρων στα λαϊκά παραμύθια αποτελεί σημαντικό αντικείμενο μελέτης των τελευταίων δεκαετιών, καθώς η σκιαγράφηση της ηρωίδας στην πλοκή της ιστορίας αποτελεί σημαντικό στοιχείο αποτύπωσης των αντιλήψεων για τη θέση της γυναίκας και διαιωνίζουν στάσεις επιβεβλημένες από πατριαρχικές κατά βάση κοινωνίες⁴⁰. Η φεμινιστική κριτική και η θεωρία της αποδόμησης και του Λόγου βρήκαν πρόσφορο έδαφος στο παραμύθι της Σταχτοπούτας –και κατ’ επέκταση της Σταχτομάρας– ώστε να αποδείξουν ότι μέσα από το παραμύθι καλλιεργείται ο γυναικείος σεξισμός. Κάποιοι λόγοι –για παράδειγμα– που αναπαράγονται γύρω από το πρόσωπο της Σταχτομάρας είναι: Γυναίκα, υποτακτική, αβοήθητη, παθητική ως προς τη συμπεριφορά. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά προδιαθέτουν την εξάρτηση της ηρωίδας από κάποιο πρόσωπο ή κατάσταση, προκειμένου να ελευθερωθεί από τις υπάρχουσες άθλιες συνθήκες διαβίωσης. Την προσωπική ανατροπή εν τέλει, τη φέρει ένας πλούσιος πρίγκιπας, ο οποίος την παντρεύεται και της εξασφαλίζει μία πλούσια ζωή. Εν ολίγοις, τα χαρακτηριστικά που αναφέραμε, αποτελούν ένα πεδίο αρετών που οφείλουν να διέπουν τη γυναίκα, ώστε να υπάρξει και η ανάλογη επιβράβευση (γάμος με ένα πρίγκιπα). Συμπεραίνουμε επομένως, πως η διήγηση των λαϊκών παραμυθιών χειραγωγεί την αντίληψή μας για τους έμφυλους ρόλους⁴¹.

Ας σταθούμε όμως στο χαρακτήρα του πρίγκιπα. Είναι ένα πρόσωπο/ήρωας που αναφέρεται συχνά στα λαϊκά παραμύθια. Πρόκειται για έναν επιφανή άνδρα, με ανώτερη ταξική και οικονομική θέση από την υπόλοιπη κοινότητα (συνήθως παρουσιάζεται ως βασιλικό πρόσωπο σε κάποιο χωριό, σε ένα μικρό τόπο δηλαδή όπου οι ταξικές και οι οικονομικές διαφορές είναι άμεσα διακριτές) . Η λυρική περιγραφή του βέβαια, όπως συνηθίζεται στα παραμύθια, εισάγει τον ακροατή σε ένα μη ρεαλιστικό κόσμο, όπου όλα είναι παραμυθένια. Ο γάμος λοιπόν της γυναίκας με τον πρίγκιπα αντανakλά κάτι το ονειρικό, την πραγμάτωση δηλαδή μίας επιδιωκόμενης επιθυμίας της γυναίκας των λαϊκών διηγήσεων για γάμο, απόκτηση οικογένειας και στήριξη από έναν επιφανή άνδρα.

⁴⁰ Ντούλια Α., Το παραμύθι της σταχτοπούτας στις ελληνικές και ξένες παραλλαγές. Προεκτάσεις παιδαγωγικές, λαογραφικές-ανθρωπολογικές, ψυχαναλυτικές και άλλες, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2008, σ 181

⁴¹ Για το θέμα βλ. Zipes Jack, «Feminism and Fairy Tales», στο The Oxford Companion to Fairy Tales. The western fairy tale tradition from medieval to modern, Oxford University Press, Oxford, 2000 (ed.), σ. 155-159.

Η Σταχτομάρω είναι μία γλυκιά, υποτακτική κοπέλα, η οποία πάντα υπακούει υπομονετικά τις αυταρχικές προσταγές της Μητριάς της και των θετών αδελφών της. Στη σχέση της Σταχτομάρω με την οικογένειά της δημιουργείται η αντίφαση του καλού και του κακού: Η Σταχτομάρω στο τέλος ανταμείβεται χάρη στην υπάκουη και πρόθυμη συμπεριφορά της, ενώ η μητριά με τις αδελφές κατατροπώνονται λόγω της ενεργητικής και αυταρχικής τάσης στην αντίστοιχη συμπεριφορά τους. Η εξάρτηση και η παθητικότητα επομένως αποτελούν γυναικείες αρετές. Η οποιαδήποτε απόπειρα αντίθετα αυτόνομης και κυρίαρχης σκέψης αποδοκιμάζεται με το χειρότερο τρόπο. Αν εστιάσουμε στο λόγο της Σταχτομάρω, παρατηρούμε ότι παραμένει σιωπηλή για αρκετό διάστημα υπομένοντας, ως είδος τιμωρίας, τη μοίρα της. Ο ευθύς λόγος επομένως χρησιμοποιείται από άτομα με κύρος και εξουσία (κυρίως, κακές γυναίκες, μητρίες) ενώ ο πλάγιος λόγος χρησιμοποιείται από τα καλά και ενάρετα κορίτσια, που τυγχάνει να είναι και οι πρωταγωνίστριες, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της Σταχτομάρω. Κατά συνέπεια ακόμα και στην εκφορά του λόγου παρατηρείται μια παθητικότητα.

Αντίστοιχα βέβαια, υπάρχει ένα κυρίαρχος λόγος και γύρω από τον ανδρικό ρόλο μέσα στο παραμύθι. Η εικόνα του Πρίγκιπα σκιαγραφεί την πυγμή και το κύρος, καθώς και την ευφυΐα που οφείλουν να διέπουν τον άνδρα. Παρουσιάζεται επίσης ως ενεργητικός ρόλος, με κριτική σκέψη (καλείται να επιλέξει τη σύζυγό του, και δεν μπορεί να εξαπατηθεί από οποιεσδήποτε απόπειρες δόλου), ο οποίος εν τέλει επιλέγει την πιο υπάκουη και πρόθυμη γυναίκα.⁴²

2. Η Ωραία Κοιμωμένη

Η «Ωραία κοιμωμένη» αποτελεί λαϊκή διατύπωση του ομότιτλου κλασικού παραμυθιού των αδελφών Γκριμ. Η Ωραία κοιμωμένη, είναι ένα μικρό κορίτσι, πριγκιπικής καταγωγής. Στη γέννησή της, την επισκέφθηκαν δεκατρείς Μοίρες, εκ των οποίων η τελευταία της ανήγγειλε πως όταν γίνει δεκαπέντε χρόνων θα πεθάνει. Η προτελευταία ανατρέπει ελάχιστα το χρησμό λέγοντας πως σε εκείνην την ηλικία, θα τρυπηθεί από ένα αδράχτι και θα κοιμηθεί για εκατό χρόνια. Η πριγκίπισσα, βιώνει το χρησμό στα δεκαπέντε

⁴² Ντούλια, ό.π. σ, 182

της και κοιμάται βαθιά για χρόνια, μέχρι τη στιγμή που την ξυπνάει ένας πρίγκιπας με το φιλί του. Έκτοτε παντρεύονται και ζουν ευτυχισμένοι.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως πρόκειται για ένα παραμύθι με αρκετά αλληγορικά και συμβολικά στοιχεία. Οι λόγοι που αναπαράγονται μέσα στο παραμύθι έχουν πατριαρχικό πυρήνα, ο οποίος έχει γίνει σημείο αναφοράς της φεμινιστικής κριτικής. Κατ' αρχάς ο ρόλος της ωραίας κοιμωμένης αναπαράγει το πατριαρχικό κλισέ που κατασκευάζει το ρόλο της γυναίκας ως ένα γλυκό, συγκεκριμένου προτύπου ομορφιάς, χαρακτήρα ο οποίος είναι πάντα πρόσχαρος και αθώος. Υπάρχει και η γυναικεία απεικόνιση στο παραμύθι από την πλευρά της δέκατης τρίτης Μοίρας: εδώ διακρίνεται ένας υπαινιγμός για την γυναικεία εμπάθεια και πονηρία, στοιχεία που θεωρούνται πως υπάρχουν εγγενώς σε κάθε γυναίκα. Η ανατροπή όμως του χρησμού της από τη δωδέκατη, δείχνει πως οποιαδήποτε παρεκκλίνουσα συμπεριφορά του «καλού», τιμωρείται η αποθαρρύνεται.

Στο παραμύθι αναπαράγονται αλληγορικά στοιχεία γύρω από τη γυναικεία σεξουαλικότητα και ιδιαίτερα σε συνάρτηση με την ανδρική. Σύμφωνα με ψυχαναλυτικές ερμηνείες γύρω από την έννοια του Λόγου, υπάρχουν αρκετοί λόγοι-κλειδιά που φανερώνουν τα σεξουαλικά στοιχεία στο σώμα της ωραίας κοιμωμένης. Καταρχήν, το τρύπημα από το αδράχτι και το αίμα που τρέχει, συμβολίζουν την αρχή της εμμήνου ρύσης η οποία αρχίζει στην εφηβική ηλικία (η πριγκίπισσα είναι δεκαπέντε χρόνων). Αυτό σημαίνει πως το κορίτσι είναι έτοιμο να συνάψει σεξουαλικές σχέσεις και να γονιμοποιήσει, όμως λόγω του νεαρού της ηλικίας παραμένει σεξουαλικά ανενεργό⁴³.

Ο πατριαρχικός ρόλος γύρω από τη γυναικεία σεξουαλικότητα διαφαίνεται από τη στιγμή που ο πρίγκιπας ξυπνάει την πριγκίπισσα με το φιλί. Υποδηλώνεται έτσι η σεξουαλική εξάρτηση από τον άνδρα, προκειμένου να αφυπνιστεί ο γυναικείος οργανισμός (το φιλί συνεπάγεται διέγερση του ερωτικού πόθου). Υπάρχει και ένα δεύτερο πατριαρχικό στοιχείο, ο ρόλος του Βασιλιά: Ως πατέρας της πριγκίπισσας, ανησυχεί μήπως η κόρη του τρυπηθεί από το αδράχτι, γι' αυτό φροντίζει να εξαφανίσει όλα τα αδράχτια από το παλάτι. Βέβαια, εδώ αξίζει να εξετάσουμε το θέμα με βάση την ψυχανάλυση μέσα στους έμφυλους ρόλους.

43 Για πληροφορίες σχετικά με στοιχεία συμβολισμών και φύλου στα ελληνικά παραμύθια, βλ Αγγελοπούλου Α, Κατρινάκη Ε., Καπλάνογλου Μ., Επεξεργασία παραμυθιακών τυπών και παραλλαγών: ΑΤ 560-699, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004

Αναφορικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως πρόκειται για έναν υπερπροστατευτικό πατέρα (εδώ μπορούμε να επικαλεστούμε και το ψυχαναλυτικό σύμπλεγμα της Ηλέκτρας⁴⁴) ο οποίος θέλει να είναι βέβαιος πως δε θα υπάρξουν πρόωρες σεξουαλικές σχέσεις για την κόρη του.

3. Ο Γυάλινος Πύργος

Το συγκεκριμένο παραμύθι αναφέρεται σε ένα νεαρό βοσκό, ο οποίος αποφασίζει να πάει να σώσει μία νεαρή βασιλοπούλα που βρίσκεται φυλακισμένη σε ένα γυάλινο πύργο από ένα δράκο. Στο δρόμο του ο Βοσκός συναντά μία μάγισσα η οποία τον βοηθά να σώσει τη βασιλοπούλα δίνοντάς του κάποιες χρήσιμες οδηγίες. Εν τέλει, ο βοσκός κατατροπώνει το δράκο, σώζει τη βασιλοπούλα και παντρεύονται.

Η πατριαρχικότητα στο παραμύθι διαφαίνεται καθαρά. Για ακόμα μία φορά το ενεργό υποκείμενο είναι ο άντρας ο οποίος επιχειρεί να ελευθερώσει μία φυλακισμένη γυναίκα. Επομένως γύρω από τα δύο φύλα (άνδρας-γυναίκα) δημιουργείται το αντίστοιχο δίπολο: ενεργό-παθητικό υποκείμενο. Δημιουργείται επομένως η αντίληψη πως υπάρχει μία κυρίαρχη σχέση εξουσίας ανάμεσα στα δυο φύλα, με κυριότερο το ανδρικό. Η εικόνα της βασιλοπούλας παρουσιάζει μία παθητική γυναίκα η οποία δεν έχει ούτε τη σωματική δυνατότητα (ώστε να παλέψει με το δράκο), ούτε την κατάλληλη νοημοσύνη ώστε να βρει κάποιο ευφυή τρόπο να δραπετεύσει, επομένως κάθεται υπομονετικά και προσμένει κάποια βοήθεια από αλλού. Το επόμενο δίπολο που σχηματίζεται γύρω από τις έννοιες άντρας – γυναίκα επομένως είναι έξυπνος – ανόητη.

Τα έμφυλα πρότυπα που κυριαρχούν στο παραμύθι αναπαράγουν τα παγιωμένα στερεότυπα σχετικά με την πρόσληψη του φύλου. Ο άντρας οφείλει να είναι ευφυής, αποφασιστικός, με ένα αίσθημα δυναμικό. Παρατηρούμε πως δε δίνεται καμία έμφαση ή περιγραφή στην εξωτερική εμφάνιση: Για τον άνδρα δεν αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο η ομορφιά ή η σωματική διάπλαση (βλέπουμε πως κερδίζει το μεγάλο δράκο και τα λιοντάρια

⁴⁴ Σχετικά με το θέμα, βλ. Καρούζος Α., Εισαγωγή στην Κατανοητική φιλοσοφία: η περιπέτεια της ανθρώπινης χειραφέτησης, Εργαστήριο Σκέψης, Αθήνα 2011, σ. 81-83

που φυλούν τον πύργο όχι με ρώμη, αλλά με ένα τέχνασμα)⁴⁵. Η γυναίκα αντίστοιχα οφείλει να είναι θυματοποιημένος χαρακτήρας. Και να υπομένει ήρεμα ό,τι της συμβαίνει προκειμένου να μη χάσει την επιθυμητή γλυκύτητα. Προσμένει τη βοήθεια ενός άνδρα, ο οποίος μόλις την προσφέρει, οφείλει να τον παντρευτεί.

Υπάρχει μία αξιοσημείωτη αναφορά στο παραμύθι: Ο βοσκός τη στιγμή που αποφασίζει να σώσει τη βασιλοπούλα, απευθύνεται στη μητέρα του λέγοντας: «Δώσε μου μάνα την ευχή σου, να πάψουμε να είμαστε φτωχοί». Η φράση αυτή φανερώνει το σκεπτικό του νεαρού σε σχέση με τη βασιλοπούλα: Τη θεωρεί ως κίνητρο για οικονομική άνοδο και κοινωνική ανέλιξη. Η παραπάνω σκέψη συνεπώς, είναι ένα ακόμα δείγμα αντικειμενοποίησης του γυναικείου ρόλου ως κάποιας μορφής έπαθλο. Βέβαια, αν απομονώσουμε τα πρόσωπα, τις αντιλήψεις και το γενικότερο περιγραφικό κλίμα που υπάρχει στις συγκεκριμένες αφηγήσεις (βασιλοπούλες και πρίγκιπες, πύργοι, μαγεία) συμπεραίνουμε πως χρονολογικά αναφέρονται στην περίοδο από τα τέλη του Μεσαίωνα (15ος αιώνας) και έπειτα, επομένως κατανοούμε τη φράση του βοσκού. Είθισται από τους περασμένους αιώνες να συνοδεύει τη γυναίκα μία ισχυρή περιουσία (η λεγόμενη, προίκα) προκειμένου να θεωρηθεί ως μία καλή επιλογή για γάμο από έναν άνδρα. Η γυναίκα αντικειμενοποιούνταν όχι μόνο νοητά, αλλά και υλικά και αποτελούσε ένα σύνολο οικονομικής παροχής από έναν υπάκουο και πρόθυμο/παθητικό χαρακτήρα. Η επίσημη διάσταση της παραπάνω ιδεολογίας ήταν η υπογραφή των λεγόμενων προικοσυμφώνων⁴⁶, ένα συμβόλαιο το οποίο μεταβίβαζε επίσημα την περιουσία μίας γυναίκας στον άντρα που θα την παντρευόταν.

4. Η δαφνοκουκουσιά

Η ιστορία αφορά μία κοπέλα η οποία προκειμένου να έχει την εύνοια της μητέρας της (η οποία είναι ένα μαγικό δέντρο, η δαφνοκουκουσιά) οφείλει να είναι ανέγγιχτη. Μία μέρα όμως τη φιλάει ένα βασιλόπουλο και από τότε βρίσκεται τιμωρημένη από τη μητέρα.

⁴⁵ Ντούλια, ό.π., σ 182

⁴⁶ Σχετικά με το θέμα, βλ. Παπαταξιάρχης Ε., Παραδέλλης Θ., Ανθρωπολογία και παρελθόν: συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 314-315, 321

Προκειμένου να διορθωθεί η κατάσταση, παντρεύεται το βασιλόπουλο και ζουν ευτυχισμένοι. Πρόκειται για ένα παραμύθι άμεσα συνδεδεμένο με τη γυναικεία σεξουαλικότητα. Το μέρος όπου υπάρχει η κόρη και η δαφνοκουκουσιά περιγράφεται άκρως λυρικά και ειδυλλιακά στο παραμύθι:

Μια φορά και έναν καιρό ο γιος του Βασιλιά μαζί με τους αυλικούς του πήγε για κυνήγι. Προχώρησαν βαθιά μέσα στο δάσος κι έφτασαν σ' ένα ξέφωτο, όπου βρήκαν ένα μεγάλο δέντρο, τη δαφνοκουκουσιά. Το μέρος κάτω από το δέντρο ήταν πολύ καθαρό και περιποιημένο σαν να το φρόντιζε κάποιος. Σε μια άκρη υπήρχε κι ένα παρτέρι με άνηθο, βασιλικό και τριαντάφυλλα⁴⁷.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η περιγραφή του τοπίου σε κάποιο βαθμό σχετίζεται με την καθαρότητα και την αγνότητα της κόρης. Ιδιαίτερα η έκφραση «Το μέρος κάτω από το δέντρο ήταν πολύ καθαρό» παραπέμπει στην παρθενική «καθαρότητα» που οφείλει να έχει κάθε νέα κοπέλα. Στα παραμύθια παρατηρούμε συχνά διάφορους αλληγορικούς μύθους και λόγους γύρω από τη σεμνότητα και τη σεξουαλική καθαρότητα που οφείλει να διέπει τη γυναίκα –ιδιαίτερα τη νεαρή. Το συγκεκριμένο παραμύθι θα λέγαμε πως είναι μία αλληγορία γύρω από τη γυναίκα και τον κοινωνικό σεξουαλικό της ρόλο. Επίσης παρατηρούμε πως η καθαρότητα συνεπάγεται μια ιδιαίτερη ομορφιά για τη γυναίκα και τον περιβάλλον της. Στα λαϊκά παραμύθια, κύριο γνώρισμα των ανύπαντρων και «καθαρών» γυναικών είναι η ομορφιά τους και όχι τόσο η ευφυΐα και η κριτική σκέψη⁴⁸.

Το γεγονός ότι η κοπέλα δε μπορεί να επιστρέψει στο σπίτι της επειδή τη φίλησε το βασιλόπουλο, αντανακλά την κοινωνική αντίληψη της εποχής για τη γυναίκα που δε διατηρούσε την αγνότητά της. Ως γυναίκα θνητή⁴⁹ συγκρούεται με την τρέχουσα κοινωνική

⁴⁷ Αναγνωστόπουλος Β, Λαϊκά Παραμύθια της Θεσσαλίας, πρώτος τόμος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2014, σ. 156

⁴⁸ Χαρίτου Φ., Η εικόνα της γυναίκας στα ελληνικά παραδοσιακά παραμύθια, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Δεκέμβριος 2007, σελ. 67

⁴⁹ Σύμφωνα με τον Μερακλή (1988) στα λαϊκά παραμύθια μόνον οι θνητές γυναίκες αντιμετωπίζουν αυτόν τον τύπο συμπεριφοράς. Μία διαφορετική οπτική/αντιμετώπιση απεικονίζουν οι «υπερφυσικές» γυναίκες (νεράιδες, μάγισσες, γοργόνες, μοίρες κλπ), οι οποίες φαίνεται να αφηφούν τις τρέχουσες συνθήκες ηθικής και να

ηθική και αντιμετωπίζει την κατακραυγή της «μολυσμένης» γυναίκας. Δημιουργείται αυτόματα ένας κυρίαρχος λόγος που χωρίζει τις γυναίκες σε «καθαρές» (αγίες) και «μολυσμένες» (πόρνες) έτσι ώστε να τις ελέγχει. Καθώς η θέση της κοπέλας συνεπάγεται κατωτερότητα και μειονεκτική κοινωνική θέση, βλέπουμε πως μόνο ο γάμος με το βασιλόπουλο θα επανορθώσει την κοινωνική και ηθική της εικόνα. Ο άντρας επομένως εμφανίζεται ως επιβλητική δύναμη που κυριεύει το γυναικείο σώμα και τη γυναικεία ηθική. Εμφανίζεται ως αίτιο του κακού, που έχει τη δυνατότητα όμως να προσφέρει και δυνατότητα ηθικής επανόρθωσης και κοινωνικής ανέλιξης της γυναίκας. Συνεπώς, κατανοούμε πως έχει την πλήρη κυριαρχία στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της κοινωνικής αντιμετώπισης της κοπέλας.

5. Η Μούτα

Το παραμύθι αναφέρεται σε ένα αρχοντόπουλο το οποίο αποφασίζει να παντρευτεί. Ενώ επιθυμεί για γυναίκα του τη Μούτα, μια κοπέλα η οποία δε μιλάει για να μην χαρακτηριστεί άσχημα από το χωριό, καταλήγει να διαλέξει άλλη για γυναίκα του. Διαλύει όμως το γάμο στην τελετή καθώς η νύφη μίλησε την ώρα του μυστηρίου⁵⁰ και αποφασίζει να πάρει για γυναίκα του τη Μούτα.

Ο ανδροκεντρικός χαρακτήρας του παραμυθιού είναι ολοκάθαρος. Στο παραμύθι παρουσιάζεται με αλληγορικό, αλλά διακριτό, τρόπο το δίπολο ενεργητικού – παθητικού χαρακτήρα κατά τα έμφυλα πρότυπα. Το γεγονός ότι η Μούτα δε μιλάει για να είναι κοινωνικά αποδεκτή ενώ το αρχοντόπουλο έχει το θάρρος να της απευθύνει καθημερινά το λόγο χωρίς να φοβάται κάποιου είδους κριτική, αντανακλά τα πατριαρχικά πλαίσια υπό τα οποία εκτυλίσσεται η ιστορία. Η Μούτα έχει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που διέπουν τη γυναίκα - πρότυπο της εποχής: δε μιλάει, είναι υπάκουη και υποταγμένη στην ανδρική θέληση που επιθυμεί τη γυναίκα παθητική και κοινωνικά αδρανή. Επίσης, τα γνωρίσματα αυτά συνοδεύονται από μία υπερβολική ομορφιά:

διαφαίνονται ως ισότιμες σε πολλά σημεία με το ανδρικό φύλο –κυρίως ως προς τη δύναμη και τον ενεργητικό εαυτό.

⁵⁰ Χαρακτηριστικό γνώρισμα του 19^{ου} αιώνα ήταν η γυναίκα να μη μιλάει καθόλου κατά τη διάρκεια της γαμήλιας τελετής.

*Αυτήν ήταν η εμουρφιά τς, ήταν πιο όμορφη κι απ' τον ήλιου. Έλαμπι*⁵¹

Στα λαϊκά παραμύθια, τα πρότυπα συμπεριφοράς που προβάλλονται είναι αυτά της καλής και υπάκουης γυναίκας, η οποία θέτει ως προορισμό στη ζωή της το γάμο και την οικογένεια. Όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ιστορία, κύριο χαρακτηριστικών των ανύπαντρων γυναικών είναι η ομορφιά τους, η οποία θεωρείται ως κάποιας μορφής έπαθλο για τον άντρα σύζυγο, και όχι ιδιαίτερα η ευφυΐα τους. Βέβαια δεν αποκλείεται η περίπτωση της έξυπνης γυναίκας, η οποία ρυθμίζει τη συμπεριφορά της κατά τις επιθυμίες του άντρα της προκειμένου να γνωρίσει την επιβράβευση από αυτόν και τον κοινωνικό περίγυρό της⁵². Αυτήν την περίπτωση τη συναντούμε στην ιστορία της Μούτας. Η ηρωίδα αναφέρει χαρακτηριστικά στο παραμύθι όταν απευθύνεται στη νύφη:

*Γώ για ένα πείσμα τρία χρόνια δε μίλησα! Ισύ για μια ώρα απ' θα στεφαν' θείς, λέει, μίλησις απ' δε μιλάν οι νύφες*⁵³;

Η παθητική στάση της Μούτας εν τέλει της επιφέρει την επιβράβευση, το γάμο με το αρχοντόπουλο. Βέβαια, η έννοια «παθητικότητα» στο χαρακτήρα της Μούτας δεν είναι διόλου ακούσια, αφού φαίνεται πως η ίδια επιλέγει να μη μιλάει προκειμένου να έχει θετική αναγνώριση από το ανδρικό φύλο. Σε αυτήν την περίπτωση μπορούμε να ισχυριστούμε πως πρόκειται για μία εναλλακτική μορφή λόγου των γυναικών. Η σιωπή εντάσσεται στα πλαίσια του λόγου και συχνά υιοθετείται από τις γυναίκες, οριοθετημένος σε πλαίσια δυναμικών σχέσεων εξουσίας. Σύμφωνα με τη Mills είναι δύσκολο για μία γυναίκα να δράσει ως λεκτικά ενεργό υποκείμενο σε ένα περιβάλλον που ευνοεί την κυριαρχία του άνδρα, καθώς δημιουργούνται προϋποθέσεις που προκαλούν ανασφάλεια στο δημόσιο λόγο των γυναικών⁵⁴ και επομένως επιλέγουν στη σιωπή ως εργαλείο κοινωνικής αποδοχής. Θα λέγαμε επομένως πως χρησιμοποιεί κάποιου είδους κοινωνική στρατηγική για να πραγματοποιήσει το σκοπό της –το γάμο. Σύμφωνα με την Κανατσούλη, στις οικογενειακές σχέσεις υπολανθάνει μια

⁵¹ Αναγνωστόπουλος, ό.π., σ.241

⁵² Χαρίτου, ό.π., σ 67

⁵³ Αναγνωστόπουλος, ό.π, σ 242

⁵⁴ Mills, ό.π., σ. 87

έμμεση γυναικεία κυριαρχία η οποία όμως δεν περιγράφεται ρεαλιστικά στα παραμύθια, αλλά με ωραιοποιημένο, μυθικό τρόπο⁵⁵.

6. Ο Δεκατρής

Το παραμύθι αυτό περιγράφει έναν έξυπνο νεαρό, το Δεκατρή, ο οποίος θέλει να φέρει εις πέρας μία δοκιμασία του βασιλιά ώστε να πάρει την κόρη του για σύζυγο. Εν τέλει ο βασιλιάς εντυπωσιάζεται από την εξυπνάδα του και αποφασίζει να παντρεύει την κόρη του με το Δεκατρή.

Εντύπωση προκαλεί πως σε αυτή τη διήγηση η εικόνα της γυναίκας απλά αναφέρεται σε ένα διάλογο μεταξύ ανδρών (Βασιλιάς, Δεκατρή). Συνεπάγεται επομένως για ακόμη μια φορά η γυναικεία παθητικότητα. Βασικό γνώρισμα στα λαϊκά παραμύθια είναι η αποδυνάμωση του λόγου στη γυναίκα. Παρατηρούμε συχνά πως ο λόγος της γυναίκας σε σχέση με του άνδρα, υστερεί σε αμεσότητα προς τον αναγνώστη/ακροατή και ορίζεται ως απόηχος των αποφάσεων του άνδρα. Ο Λόγος της γυναίκας επομένως δρα υποστηρικτικά στον ανδρικό. Ιδιαίτερα η αναφορά σε μία παραμυθοκόρη συνεπάγεται έναν έμμεσο λόγο ή παύση κάθε ομιλίας προκειμένου να γεφυρώσει τη σχέση κυριαρχίας με το ανδρικό φύλο⁵⁶. Η αγωγή της παραμυθοκόρης επίσης αποτελεί διαδικασία η οποία ανταποκρίνεται στα γυναικεία πρότυπα της παλαιότερης κοινωνικής κουλτούρας. Παρόλο που δεν παρουσιάζεται ενεργητικά στο παραμύθι, η κόρη, όταν πρόκειται να αποτελέσει κεντρικό πρόσωπο του παραμυθιού, παρουσιάζεται ιδιαίτερα όμορφη, γεγονός που αποσκοπεί στην προσοχή του ακροατή προς το πρόσωπό της⁵⁷.

Το γεγονός ότι ο Δεκατρής περνάει από δοκιμασία προκειμένου να παντρευτεί τη βασιλοπούλα, αναδεικνύει για ακόμη μία φορά τη διάκριση του προσώπου βάσει του κοινωνικού φύλου, καθώς η γυναίκα αντικειμενοποιείται σωματικά ώστε να αποτελέσει έπαθλο προς τον ευφυή άνδρα -στο παραμύθι γίνεται συχνή αναφορά στην εξυπνάδα και την κριτική σκέψη του Δεκατρή. Η αντικειμενοποίηση της γυναίκας επίσης αντλείται και από την

⁵⁵ Περισσότερα σχετικά με το θέμα, βλ. το βιβλίο της Κανατσούλη, Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα. Εκδ Πατάκη, Αθήνα, 1999.

⁵⁶ Χαρίτου, ό.π., 244

⁵⁷ Μπαμναρά Χ., Λαϊκό παραμύθι και γυναίκα. Παραμύθια της Θεσσαλίας και η παρουσία της γυναίκας μέσα σ' αυτά, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Παν. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 71

περίπτωση του διαλόγου του βασιλιά με το νεαρό για το πρόσωπό της, όπου οι δύο άνδρες καθορίζουν το αν θα γίνει ο γάμος ή όχι, χωρίς να απευθύνεται ο λόγος στην κόρη για το αν η ίδια επιθυμεί να αποκτήσει το νεαρό για σύζυγό της. Ωστόσο συμπεραίνουμε πως η κόρη παρουσιάζεται ως υπάκουη προς τον πατέρα της και πρόθυμη να δεχτεί για σύζυγο τον άνδρα που εκείνος θα επιλέξει. Υπάρχει επομένως και η περίπτωση μία συναίνεσης της γυναίκας προς τη παθητική αυτή θέση. Σε αυτήν την περίπτωση η γυναίκα δεν ορίζεται ως αντικείμενο, αλλά ως υποκείμενο που έχει «υποκειμενοποιηθεί» έτσι ώστε να αποδεχθεί τη θέση που της αναλογεί στην πατριαρχική κοινωνία και κατά συνέπεια συναινεί, χωρίς αντίσταση. Αντανακλάται επομένως έμμεσα και η εικόνα της πατριαρχικής οικογένειας στο παραμύθι, καθώς και το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο όπου συγκροτήθηκε η αφήγηση. Η επιθυμία της γυναίκας συνεπώς φαίνεται να αποκρύπτεται από την ιστορία⁵⁸.

⁵⁸ Συχνά οι επιθυμίες των γυναικών δεν αναφέρονται στα παραμύθια. Αναφορά μόνο γίνεται στις επιθυμίες των γυναικών για γάμο και απόκτηση οικογένειας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η λαϊκή λογοτεχνία αποτελεί πεδίο έκφρασης και αντανάκλασης των κοινωνικών προτύπων της εποχής όπου αυτή δομείται και αναπαράγεται. Η παρούσα εργασία μας βοήθησε να οριοθετήσουμε τις έμφυλες σχέσεις που υφίστανται στις κοινωνίες των λαϊκών παραδοσιακών παραμυθιών της Θεσσαλίας. Το παραμύθι γενικότερα ως λογοτεχνικό είδος, παρέχει πολλές πληροφορίες για την κοινωνική ζωή της εποχής που περιγράφει. Ολοκληρώνοντας επομένως την μελέτη γύρω από τον έμφυλο γυναικείο εαυτό στις λαϊκές διηγήσεις, μπορούμε να αντλήσουμε συγκεκριμένα συμπεράσματα γύρω από το πρόσωπο της γυναίκας:

Η θέση της γυναίκας στην παραδοσιακή κοινωνία που αναδύεται μέσα από τα λαϊκά παραμύθια είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με μία στερεοτυπική πρόσληψη του φύλου της, το οποίο την κατασκευάζει ως υποκείμενο που εκτελεί συγκεκριμένους κοινωνικούς ρόλους και ενέργειες. Η γυναίκα επομένως περιθωριοποιείται και παρουσιάζεται ως ενεργό υποκείμενο μόνο μέσα στην οικογένεια και σε ορισμένες σχέσεις λόγου με το σύζυγό της. Σε ευρύτερα κοινωνικά πλαίσια, χαρακτηρίζεται από μία παθητικότητα και μία άμεση εξάρτηση από το ανδρικό φύλο, γεγονός που διαμορφώνει μία εικόνα κοινωνικής κατωτερότητας της γυναίκας σε συνάρτηση με τον άνδρα. Οι δράσεις της διαφέρουν από τις ανδρικές, καθώς –όπως αναφέραμε- περιορίζονται εντός της οικογένειας και του σπιτιού, σε αντίθεση με τον άνδρα, ο οποίος παρουσιάζεται ιδιαίτερα ενεργητικός προς εξωτερικούς κοινωνικούς ρόλους (εργασία, λήψη κοινωνικών αποφάσεων κ.λπ.).

Η περιγραφή της γυναίκας μέσα στα παραμύθια που αναλύσαμε, οριοθετεί και αναπαράγει κοινωνικές αντιλήψεις και στερεότυπα, τα οποία είναι θεσμοθετημένα και παγιωμένα στις παραδοσιακές κοινωνικές δομές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από έντονη πατριαρχία και σεξισμό. Αναμφισβήτητα, οι γυναικείοι ρόλοι που σκιαγραφούνται στις διηγήσεις, φυσικοποιούν τις παραπάνω δομές: Η γυναίκα είναι άμεσα εξαρτημένη από τους κοινωνικούς ρόλους που έχουν θεσμοθετηθεί γύρω από αυτή και απαγορεύεται η

οποιαδήποτε παρέκκλιση από αυτούς⁵⁹. Η γυναίκα επομένως, δεν αναλαμβάνει κάποια ενεργητική δράση. Αντίθετα βρίσκεται σε αδράνεια και εξαρτάται από κάποιο ανδρικό πρότυπο, προκειμένου να αποκτήσει ένα κοινωνικά αποδεκτό ρόλο. Η εξάρτησή της εντοπίζεται μέσα από τα γνωρίσματα που οφείλουν να την περικλείουν, όπως η υπακοή, η προθυμία και η παθητικότητα. Επομένως η αξιολόγηση της σωστής γυναίκας γίνεται με βάση το αν εκείνη πληροί τα παραπάνω χαρακτηριστικά επαρκώς. Θα λέγαμε πως μέσα στα παραμύθια σκιαγραφείται η «τέλεια γυναίκα», η οποία κατασκευάζεται κάτω από πατριαρχικά πρότυπα και η συμπεριφορά της δρα ως λειτουργικός μηχανισμός της πατριαρχίας. Η γυναίκα αυτή αποτελεί κομμάτι του εαυτού του άνδρα, μία αντανάκλαση ή εφαρμογή της ανδροκεντρικής ιδεολογίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο ταξικός χαρακτήρας που διέπει το λαϊκό παραμύθι. Η κοινωνική ανέλιξη στη γυναίκα συνήθως ενυπάρχει από τη γέννησή της (βασιλοπούλα, πριγκίπισσα) ή αποκτάται μέσα από ένα πλούσιο γάμο. Στη δεύτερη περίπτωση, η γυναίκα απεικονίζεται ως μία φτωχή κόρη –ίσως και ορφανή, γεγονός που συνεπάγεται την έλλειψη ανδρικής φιγούρας και σκιαγραφεί τη γυναίκα ως ατελές ον- η οποία ολοκληρώνεται ως προσωπικότητα μέσα από ένα γάμο με κάποιο άρχοντα ή πρίγκιπα. Η ολοκλήρωση επομένως της γυναικείας προσωπικότητας γίνεται μόνο μέσα από ορισμένα ελιτιστικά κοινωνικά στάτους, τα οποία μπορεί να αποκτήσει μόνο πλάι σε έναν άντρα. Εδώ, κατά συνέπεια, διαπιστώνουμε και το πώς προσδιορίζεται ο άνδρας μέσα στις λαϊκές διηγήσεις. Πρόκειται για χαρακτήρα που συνοδεύεται από σωματική ρώμη, ενεργό κοινωνικό ρόλο και πλούσιο κοινωνικό και ταξικό υπόβαθρο. Σε αντίθετη περίπτωση όμως που δε διαθέτει κάποια οικονομική και κοινωνική αξίωση, χαρακτηρίζεται συνήθως από έντονη ευφυΐα και δυναμισμό –στοιχεία που προδιαθέτουν και δυνατότητα κοινωνικής και πολιτισμικής ανέλιξης. Ο άνδρας δηλαδή χαρακτηρίζεται ως εκ φύσεως ικανός, καθώς τον διέπουν οι παραπάνω αρετές και μπορεί να αποκτήσει μόνος του, μέσω της ευφυΐας του, την κοινωνική θέση που επιθυμεί.

Οι λόγοι επομένως που αναπαράγονται στα παραμύθια που είδαμε, οριοθετούν συγκεκριμένα έμφυλα πλαίσια και σχηματίζουν αντιθετικά δίπολα γύρω από τις έννοιες *γυναίκα* και *άνδρας*. Για παράδειγμα, ο άνδρας είναι ενεργητικός ενώ η γυναίκα παθητική. Ο άνδρας είναι ανεξάρτητος κοινωνικά και οικονομικά, ενώ η γυναίκα χρειάζεται μία ανδρική

⁵⁹ Μπαμναρά, ό.π, σ. 99

φιγούρα για να γίνει κοινωνικά αποδεκτή. Ο άνδρας έχει τη δυνατότητα κρίσης και επιλογής, ενώ η γυναίκα υπομένει ήρεμα τις συνθήκες ζωής της. Ο άνδρας επιθυμεί, η γυναίκα δεν επιθυμεί, απλά δέχεται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αναγνωστόπουλος Β., Λαϊκά Παραμύθια της Θεσσαλίας, πρώτος τόμος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2014
- Αυδίκος Ε., Το Λαϊκό παραμύθι: Θεωρητικές προσεγγίσεις, Οδυσσέας, Αθήνα 1994
- Κανατσούλη, Μ., Πρόσωπα γυναικών σε παιδικά λογοτεχνήματα, Πατάκη, Αθήνα 1999
- Καρπούζος Α., Εισαγωγή στην Κατανοητική φιλοσοφία: η περιπέτεια της ανθρώπινης χειραφέτησης, Εργαστήριο Σκέψης, Αθήνα 2011
- Κιουπκιολής Α, Υ. Κοσμά και Γ. Πεχτελίδης «Θεωρία του λόγου, δημιουργικές εφαρμογές», Gutenberg, 2015
- Λιάσου Γ., Διερευνώντας τις σταχτοπούτες του κόσμου: Φύλο και ετερότητες σε παραλλαγές ενός δημοφιλούς παραμυθιού (Διπλωματική εργασία που εκπονήθηκε για τη χορήγηση μεταπτυχιακού διπλώματος) ΑΠΘ, Ιούνιος 2015
- Μπαμναρά Χρ., Λαϊκό παραμύθι και γυναίκα. Παραμύθια της Θεσσαλίας και η παρουσία της γυναίκας μέσα σ'αυτά, Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Παν. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2011
- Ντούλια Α., Το παραμύθι της σταχτοπούτας στις ελληνικές και ξένες παραλλαγές. Προεκτάσεις παιδαγωγικές, λαογραφικές-ανθρωπολογικές, ψυχαναλυτικές και άλλες, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2008
- Παπαταξιάρχης - Παραδέλλης, Ανθρωπολογία και παρελθόν: συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993
- Πεχτελίδης Γ., Κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα, 2016
- Πεχτελίδης Γ., Παιδική ηλικία και λόγοι του κινδύνου σε κρίσιμους καιρούς, Δημοσιεύτηκε στα Πρακτικά του Πανελληνίου Συνεδρίου με Διεθνή συμμετοχή «Αναστοχασμοί στην Παιδική Ηλικία», Θεσσαλονίκη 2014

- Σηφάκη Ε, Σπουδές Φύλου και Λογοτεχνία, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, Αθήνα 2015
- Σκουτέρη-Διδασκάλου Ν. Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα, Πολίτης, Αθήνα 1991
- Χαρίτου Φ. εικόνα της γυναίκας στα ελληνικά παραδοσιακά παραμύθια, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2007

Ξενόγλωσση

- Zipes Jack, «Feminism and Fairy Tales», στο The Oxford Companion to Fairy Tales. The western fairy tale tradition from medieval to modern, Oxford University Press, Oxford, 2000
- Hollindale, “Ideology and the Children’ s Book” στο Literature for children Contemporary criticism, Routledge, London & New york, New York 1992
- Mills S., Discourse. London & New York: Routledge, 1997
- Ricoeur, Paul. Lectures on Ideology and Utopia. New York : Columbia University Press
- Foucault M, The archaeology of Knowledge, Pantheon Books, New York 1972

Μεταφρασμένη

- Eagleton, T., Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας (εισαγωγή, θεώρηση μετάφρασης: Δ. Τζιόβας). Οδυσσέας, Αθήνα 1989
- Marx K., Engels F.. Η Γερμανική Ιδεολογία (φάκελος σημειώσεων μαθήματος "θεωρίες της πολιτικής-Karl Marx"). Αθήνα : Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 2011
- Foucault M., Εξουσία, γνώση και ηθικήν Ύψιλον, Αθήνα 1987
- Foucault M, Η μικροφυσική της εξουσίας, Ύψιλον, Αθήνα 1991
- Foucault M, Η ιστορία της σεξουαλικότητας 1. Η δίψα της γνώσης, Ράππας, Αθήνα 1978

- Foucault M, Σκέψεις γύρω από το Μαρξισμό, τη φαινομενολογία και την εξουσία, Futura, Αθήνα 2013

Άρθρα/Περιοδικά

- Τσιάμη Ζ., Λαϊκές παιδικές αφηγήσεις/ παραμύθια και δομές κουλτούρας: Μία σύντομη πολιτισμική προσέγγιση, Περιοδικό Fractal, 26^ο τεύχος, Ιούλιος 2016
- Foucault M., Ομιλίες και Γραπτά 1984, Περί αλλοτινών χώρων (διάλεξη στη λέσχη αρχιτεκτονικών μελετών, 14 Μαρτίου 1967). Architecture, Mouvement, Continuité, 5^ο τεύχος, Οκτώβριος 1984

Ιστοσελίδες

- Ντούνης Α., Althusser και ο ορισμός της ιδεολογίας, <http://socialpolicy.gr/2012/12/althusser>, προσπελάστηκε 13/06/2016
- Ντούνης Α., Προσεγγίζοντας τη Θεωρία του Λόγου <http://socialpolicy.gr/2011/08>, προσπελάστηκε 13/06/2016